

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

№ 95-96 (17424-425)

2007 чылдың
АВГУСТ 7,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ Д.МЕДВЕДЕВ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Москвага ажил-албан кылып чораанының түңнелдерин журналистерге чугаалап берип тургаш, РФ-тиң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Дмитрий Медведев-биле ужурашканын дыңнаткан.

Ужуражылга үезинде республикага шийтпирлээри эң чугула айтырыг — Тываның энергетика айыыл чок чоруун хандырарының дугайында чугаа болган. Каа-Хем хөмүр-даш уургайының хөмүрүн

одаар чылыдылга электростанциязын тудар идеяны Дмитрий Медведев деткээн.

Тывага компьютер томогравын эккээрин акшаландырар дугайында айтырыгны Чазак Даргазы

шиитпирлээн. Шын диагноз тургузар бедик технологтуг эмчи дериг-херексели чок девискээр Россияда чүгле Тыва болуп турар. Ынчангаш томография шинчилгези эрттирери-биле аарыг кижилерни Саян артынче чорудуп турар. Байдал август айда өскерли бээр. Бедик технологтуг дериг-херекселдин монтажын чорударынга белеткел эгелээн. Ону томограф эккээринин тендеринге ойнал алган «Медтехника» (Новосибирск)

садыг бажыңы ажилды чорудуп турар. Томографтын өртээ 32 млн. 300 муң рубль. Ону садып алырының өртээ 2007 чылдың бюджетинде кирбээн, ындыг-даа болза, дериг-херекселдерни аванс-биле кылып турар. Оон аңгыда Дарга Тывага ажил чоктарның санын кызырар болгаш ажилчын олуттарны тургузар дугайында айтырыгны база чугаалашкан.

Бистиң корр.

Шокар медээлер

РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ЧАА СОСТАВЫ

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязын удуртуп чаа составын соңгаан. Соңгулда комиссиязының даргазынга Болат-оол Ондар, оралакчызынга Олег Фортуна, секретарынга Мерген Самбала соңгутаран.

Болат-оол Догбутович 1963 чылда төрүттүнген, Свердловскинин юридиктиг институтун дооскан. Прокуратура органның, республиканың садыг болгаш сайгарлыкчы чорукту деткир сайыдының оралакчызы албан-дужаалга ажилдап турган. Болат-оол Ондарның дыңнатканы-биле алырга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының чаа составы 12 (мурнунда 14 турган) кежигүнден тургустунган, оларның алдызын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Чарлы-биле томуйлаан, артканнарын ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээкчилер палатазының хуралында бадылаан. Бөгүндө республиканың Соңгулда комиссиязының кол сорулгазы болза, кончук улуг ийи соңгулда кампаниязы — Россияның Президентизинин болгаш Күрүне Думазының соңгулдаларында белеткел чорудары болурун ол түңнелинде чугаалаан.

«УГ-ШИГ» МОСКВАЖЕ АЪТТАНЫР

Тывада ат-сураа билдингир апарган композитор, аранжировщик, хөгжүмчү Октябрь Саая удурткан «Уг-шиг» бөлүк 2005 чылда тургустунган.

Ол джаз-авангард, тран медитация, улустуң ырлары, хөөмей-сыгыт, хамнаашкын — бо бүгүндү шуптузун оюунда ажыглап турар. Чаа тургустунган хүнүнден бээр бөлүк хөйүнү кичээнгейин чаалап алган. Бо чазын бөлүк Москвага «Москва — делегей чоннарының ритминде» деп кежээге киржип, боттарының тускай оюну-биле москвачыларны сонуургаткан. Август айда база «Уг-шиг» Москваже аъттаныптар, аңаа хөгжүмчүлөр элээн клубтарга ойнаар сорулгалыг.

НААДЫМГА ТИИЛЕКЧИЛЕР КИРЖИР

Бо хүннерде кожуун, сумуларда Республика Хүнү болгаш «Наадым-2007» байыр-лалга киржир эрге дээш яңы-бүрү маргылдаалар эртип турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Консультация чөвүлелинин секретары Алдын-оол Кангаевич Канзайга оон өөнүң ишти Оюу Иргитовна КАНЗАЙНЫҢ элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

ЧЕДИ-ХӨЛ КОЖУУНГА УЖУРАЖЫЛГАЛАР

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол август 3-те Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы Василий Оюн-биле кады Чеди-Хөл кожуунга ажилчын албан кылып чораан.

Чазак Даргазының ажилчын албан кылып чораанының сорулгазы болза, кожуунда мал ажилының байдалы, кыштаглаашкынга белеткел кайы хире чоруп турары-биле таньжары болгаш Хову-Аксы суурдан ырак эвес Сайлыг суму-зунга болур малчыннар Наадымынга киржири болган.

Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазы Николай Дартай-оолдун илеткелин езугаар алырга, бо чылдың бирги чартында кожуунун малчыннары багай эвес көргүзүглери чедип алгаш, байырлалын чедишикиннерлиг уткаан. Төрүүр чүс баш инекке онааштыр 91 бызааны, төрүүр чүс баш шээр малдан-на 83 хураганы, анайны менди доруктуруп алган. Малчыннарның аразындан Мөңгөжик Ондар, Наталья Оюн, Ульяна Ондар, Херел Оруспай, Андрей Бады, Виталий Бады, Радик Мак-

сыр эки көргүзүглери болган.

Чазак Даргазы сөс алгаш, Наадым-биле көдээниң ишчилеринге байырны чедиргеш, байырлал хүннеринде безин келир үеде ажил-херектеринин дугайында уттуп болбазын демдеглээн. Байырлал дээрге, кылган ажил-херезин түңнээри болгаш моон соңгаар чүңү кылырының сорулгаларын тодардыр дээрзин айыткан. Көдээниң шийтпирлээр ужуруг айтырыгларына Шолбан Валерьевич доктаагаш, оларның иштинден кожуунун саң-хөөзүндө четлестерни чугаалааш, келир үеде республиканың болгаш муниципалдыг бюджеттерни тургузуп турар үеде бюджеттер аразының харылзаазын эде көөрүн чугулап көргөн. Республиканың хөгжүлдээниң перспективтиг айтырыгларын шийтпирлээринге ниитилелдин сырый каттыштырылгасы, салдыган сорулгаларны чедип алырынче ууланган кады ажилдажылга чокка

(Уланчызы 2-ги арында).

Республика Хүнүң болгаш малчыннар Наадымы-2007 байырлалдарны эрттиреринин талазы-биле Организацыя комитеттин Даргазы ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы И.В.ЧУЧЕВ бадылаан

Республика Хүнүңе болгаш Наадым-2007-ге тураскааткан хемчеглерни эрттиреринин ПРОГРАММАЗЫ

2007 чылдың август 8-те

Таңды кожуунун Сосновка суурга сизен кезеринге конкурс: хол-биле кезери; механизастаттынган кезилде. Бүгү кожууннар киржир.

2007 чылдың август 11-де

Таңды кожуунун Балгазын суурга «Эң тулган саанчы» конкурс.

2007 чылдың август 14-те

Тос-Булакка уксаалыг малдарның делгелгези.

2007 чылдың август 15-те

9.00-9.30 шакта — Тос-Булакка аът чарыжының талазы-биле маргылдааларның ажыдышкыны, кожууннарда байырлал киржикчилеринин аът парады.

9.30-10.00 шакта — Тос-Булакка «Аъттын эң тулган дериг-херексели» конкурс.

9.00-15.00 шакта — Аът чарыжының талазы-биле маргылдаалар: 1.42 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг аъттар).

2.20 км хемчээлге аът чарыжы (4 хар чедир назылыг аъттар).

3.15 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг челер аъттар чарыжы).

4.15 км хемчээлге аът чарыжы (4 хардан улуг назылыг чыраа аъттар чарыжы).

5.10 км хемчээлге аът чарыжы (4 хар чедир назылыг челер болгаш чыраа аъттар чарыжы).

10.00-12.00 шакта — «Өглер хоорайжыгажының» ажыдышкыны, «Эң тулган өг» конкурс.

10.10-12.00 шакта — Мурнакчы малчыннарны Күрүне шаңналдары-биле шаңнаары.

10.00-14.00 шакта — Чеп эжеринге конкурс.

10.00-14.00 шакта — «Тыва далган» конкурс.

10.00-14.00 шакта — «Кидисти хол-биле белеткеп кылары» конкурс.

10.00-12.00 шакта — «Эң тулган национал чем» конкурс.

11.00-13.00 шакта — «Аът өөредири» конкурс.

11.00-13.00 шакта — «Аргамчы-биле шалбадаары» конкурс.

12.00-16.00 шакта — «Өг хоорайжыгажы» ажитканынга тураскааткан концерт.

Үстүндө хемчеглерни шуптузун Тос-Булак аржаанының девискээринде өг хоорайжыгажыга эрттирер.

12.00-16.00 шакта — Театржыктан көргүзүг.

Эрттирер чери: Арат шөлү.

14.00-18.00 шакта — Кожуун артистеринин киржилгези-биле концерт.

Эрттирер чери: Арат шөлү.

14.00-15.00 шакта — Көдээ ажил-агый техниказының болгаш технологияларның, чаа дериг-херекселдеринин делгелгези.

Эрттирер чери: Хөгжүм-шии театры.

15.00-18.00 шакта — Малчыннарның Бирги съездизи — 2007. Муңчу-малчыннарны алгап-мактаары, Наадым — 2007-ниң 17 чемпион малчыннарны шаңнаары.

Эрттирер чери: Хөгжүм-шии театры.

18.00-19.00 шакта — Уран чүүл мастерлеринин концерти.

Эрттирер чери: Хөгжүм-шии театры.

19.00-22.00 шакта — Тыва эстраданың сылдыстарының киржилгези-биле «Бис Тываның келир үези бис» деп аныяктар программазы.

Эрттирер чери: Арат шөлү.

2007 чылдың август 16-да

9.00-10.30 шакта — өг хоорайжыгажының хаашкыны, конкурстар тиилекчилерин шаңнаары.

Эрттирер чери: Тос-Булак, өг хоорайжыгажы.

12.00 шакта — Тыва Республиканың хүрешке чемпионады.

Эрттирер чери: «Хүреш» стадиону.

ЧЕДИ-ХӨЛ КОЖУУНГА УЖУРАЖЫЛГАЛАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).
ооң чедип алдынмазын Дарга
айыткан.

Көдээге күрүнениң деткимчези-
ниң эргежок чугулазын Шолбан
Валерьевич демдеглээш, Чазак
ажыл-херекти ээ езу-биле кылып,
шиитпирлээр, деткимче кылдыр
берген хөреңгини ажыктыг кылдыр
чарыгдар кижилерге көргүзөр,
дуза чедирерин чугаалаан.

Наадымның байырлыг кезээ
эки көргүзүглерни чедип алган
бөлүк малчыннар республиканың
Чазаның болгаш Улуг Хуралдың
Хоойлужуулга палатазының
болгаш кожуун чагырганының
өртектиг белектерни тыпсыры-
биле доозулган. Келир чылын
кожуунга эң эки көргүзүгнү чедип
алган малчынга тыпсыр кол шаннал
автомашина болурун Хоойлужу-

улга палатазының Даргазы дың-
наткан. Ооң деткимчилери баш
бурунгар дугурушканын езугаар
Шолбан Кара-оол биле Василий
Оюннуң өг-бүлелери болган.
Шаңналдарны чүгө көдээ ажыл-
агый бүдүрүлгелериниң ажылдак-
чылары эвес, хуузуна дузалал
ажыл-агыйлыг кижилер база алган.

Наадым байырлары болган
черден Чазак Даргазы болгаш ону
үдөл чоруур кижилер кожуун
төвүнүң амыдырал хандырылга-
зының чугула объектизи—Хову-
Аксының ЧЭТ-ке барган. Чазак
Даргазынга специалистерниң дың-
натканын езугаар алырга, бүдү-
рүлгедө септелге ажылдары чоруп
турар. Ынчалза-даа өрелерниң
хемчээли 23 миллион рубль четкен,
амгы үедө өңчү-хөреңгини дегбес
кылдыр шыгжаан, майдан бээр

электри энергиязын бээрин сок-
саткан. Бо бүгү септелге ажылдары-
ның темпизинге шаптыктап
турар. Амгы үедө өрелерни эде
көрүп, үнелээриниң ажылын чору-
дуп эгелээн, доостурга электри
хандырылганын айтыры шийт-
пирлеттинер, бир ай дургузунда
одалга сезонунга белеткел ажыл-
дары доостур. Шолбан Кара-оол
байдал-биле танышкаш, эрткен чүс
чылдың 60 чылдарындан бээр
ЧЭС-тиң дериг-херекселдериниң
улу кезин чаарттырмаан, ону эде
кылырының хөреңгизин келир
чылдың бюджетинге кириерин
энергетиктерге дыңнаткан.

Хову-Аксының чуртталга-ком-
мунал ажыл-агыйының байдалы-
биле Чазак Даргазы танышкан.
Первомайская кудумчузунда бир
чуртталга бажыңына баргаш,

чурттакчылары-биле ужурашкаш,
«Кайы хире чурттап тур силер?»
деп айтырарга, шуптузу хары угда:
«Эки» деп харылаан. Херек кы-
рында бажың чурттаарыңа дыка
таарымча чок болган. Чурттакчы-
лар чүгө дамдылап турар кы-
шаны септеп бээринге дуза чеди-
рерин дилээн. Ш.Кара-оол бо
бажыңның шупту квартиралары
хуужуттунганын билип алгаш,
Чазак чурттакчы чонга чурттаар
бажыңнар айтыры шийтпир-
лээринге дузалаар, бажыңнарны
чурттакчылары бодунуң чурттап
олуурун бажыңнарнының езулуг
ээлери болур хулээлгезин уттуп
болбас деп чугаалаан.

Чазак Даргазы ажылчын албан
чоруун доозуп тура, кожуун бол-
гаш суур чагыргаларының удур-
ткучу ажылдакчыларына кылыр
ужурлуг элээн каш айтышкын-
нарны берген, оларның күүселдези
дараазында кожуунга келгеш,
хынаарын дыңнаткан.

Назым ДОРЖУ.

Авторнуң тырттырган чуртуу.

Шокар медээлер

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Кожуун наадымдарын Чөөн-
Хемчиктин болгаш Сүт-Хөлдүн
малчыннары эрттирген. Ти-
лекчилер илерээн.

Август 3-те Чеди-Хөл болгаш
Тожу кожууннарының малчыннары
байырлаан. Бо байырлардарның
онзагай чүүлү чүл дээрге, көдээ
ажыл-агыйның адыр аайы-биле
мергежилниң тергиннерин тода-
радыры болгаш чыңгине тыва
оюннар аът чарыгы, хурештен
аңгыда, ооң мурнунда чылдарда
турбаан мөөрейлер – аът чаажык-
тырары, аргамчы октаары дээн
ышкаш оюннарга тиилекчилерни
үндүргени солун. Тожуга «Эң эки
чадырлыг тожужу» болгаш херээ-
женнер ортузунга сумо хурежи
улуг сонургалды болдурган.

ХООРАЙ ХҮНҮ

Август 4-те Шаган-Арыгга
хоорай хүнүнүгө тураскааткан
байырлар болган. Аңаа байыр-
лыг хуралга хөй-хөй албан ор-
ганизацияларының ажылдак-
чыларын шаңнап-мактаан.

А сурвурган ажыдышкынынга
Тыва Респу бликаның Чазак Дар-
газы Шолбан Валерьевич Кара-
оол киришкеш, төөгүлүг бо бо-
лушкун-биле шагаан-арыгжы-
ларга байыр чедирип, ажыл-иши
чеднишкисинерни күзүзүн. Хоорай
хүнүнүң байырдалында хөй янзы
культурулуг болгаш спортчу
хемчеглер болуп эрткен.

ЧАМДЫК ОЛУТТАР ЭЭН АРТКАН

2007 чылда 1500 хире
российжи дээди өөредилге
черлери Тывага олуттарны
берген.

Тыва Республиканың өөредил-
ге, эртем болгаш аныктар поли-
тиказының сайыды Петр Алек-
сандрович Морозов баштаан
тускай комиссия абуриенттерге
шылгалдалар дужаар бүгү таа-
рымчалыг байдалдарны тургузуп,
аңгы-аңгы улуг хоорайларның
дээди өөредилге черлеринден
келген профессорлары, башкы-
ларны уткуп, ажылдаарына таа-
рымчалыг чүүлдерни белеткээн.
Келген башкылар оларга ки-
чээлгей дээш өөрүп четтиргенин
илереткен. Хомуданчыг чүүл
бистиң республикадан бо чылын
российжи дээди өөредилге
черлеринче чүгө 796 кижжи кирип
алган, артка олуттар ээн артка.

БАШКЫЛАРЫҢ ЧӨВҮЛҮЛ ХУРАЛЫ

Август айның 21-24 хүнне-
ринде найысылал Кызылга
башкыларның август чөвүлөл
хуралдары болуп эртер.

«Аныяк» өөредилге-бүдүрүлгө
төвүнүгө «Өскениң качыгалы деп
чүвө турбас» деп назы четпэннер-
биле ажыл комиссиязының калбак
хуралы болуп эртер. Аңаа школа
директорларының өөредилге —
кижизидилге талазы-биле оралак-
чылары, социал педагогтар, назы
четпэннер комиссиязының инспек-
торлары, найысылалдың чеди
микрорайоннарының төлээлери
болгаш өөредилге талазы-биле
удуртур-баштаар органның
төлээлери киржир.

22-ниң хүнүндө өөредилге
албан черлериниң болгаш школа
назы четпэнн уруглар албан чер-
лериниң удурткучуларының, киж-
зидикчи башкыларның, ада-ие-
лерниң хөй-ниити организацияла-
рының төлээлери секцияларга
чарлып алгаш ажылдаар. Оон
аңгыда өөредилге-кижизидилге
албан черлериниң айыыл чок
чоруунга хамаарышкан «Төгери-
к» болур. Чаа өөредилге чы-
лынга белеткел дугайында илет-
келди Кызыл хоорай мэриязының
өөредилге килдизиниң начальниги
Галина Гостева кылыр.

Бистиң корр.

ОМАК-СЕРГЕК ӨӨРЕНИРЛЕР

Бай-Тайга кожуунуң чайгаар бүткен каас-чараш бойдус т
чурумалдыг черинде, Кара-Хөл сумузуна, школа чанының база Хөл-
Бажының чайгы дыштанылга лагерьлеринде уругларның
дыштанылганын Андриян Иргит билдиле удуртуп турар.

Чайгы дыштанылга солун: хостуг үезинде уруглар эштип, балыктап,
өөредилге-кижизидилгелиг янзы-бүрү хемчеглерде киржип турарлар.
Аныяк башкылар А. Иргит биле А. Хертектиң ажылы макталдыг, повар
О. Монгуштуң кылган чеми амданыг, уругларның айыыл чок чоруу Б.
Чуурукайның шыңгыы хайгааралында. 60 ажыг уругларны хүнде 5
катап чемгерип турары эки. Удавас өөредилге чылы эгелээр, хөглүг-
омак дыштанган уруглар омак-сергек өөренип кириптерлер.

Бай-Тайга кожуундан

ДУЖУДУ ЧААГАЙ

Кара-Хөл сумузуна организациялар хөй, оларның бирээзиниң
удурткучузуна хөй чылдарда эмнелге участогун мурнуку одуругже
көдүрүп, ажылдап чоруур ие, күш-ажылдың хоочуну Кара-Кыс
Ленчаевна Хертек хамааржыр. Ооң эмнелге участогу ногаа аймаа
капустаны, картофельди бо чылын тараан, оозу чаагай үнүп чыдар.
Ногаадан янзы-бүрү амданыг чемнерни поварлар Т.Саая, Т.Донгак
белеткеп, мактал сөстөрү бо-ла дыңнаарлар. Бо коллективтиң ажылы
кожуунда макталдыг.

Ортун-оол САЛЧАК.

Кара-Хөл сумузу.

Бо документиленерниң салым-чолу кандыгыл ?

«60-70 чылдарда бистиң өг-бүлевис боттарывысты-даа,
оолдарывысты-даа камгалаткаш, күрүнө камгалалының
херечилерин ап, ай санында акшаларны төлеп турдувус.
Ынчан 500, 1000 рубльдиң үнези аажок улуг турган. Ооң
бир херечизи – 1974 чылда камгалаткан керээви доостурга,
1 муң рубльди алгаш, өг ээзи оглурус-биле үжелээ төрөөн
чуртувустуң найысылалы Москва хоорайже аян-чорук
кылыр аас-кежиктиг болдувус. Ол 1 муң рубль-биле алдарлыг
«Россия» аалчылар бажыңына чурттап, солун экскурсияны
ынчаар эрттис...

Ам бичин оглумнуң камгалал
херечилери биле өглениринге
чедир дээн камгалалының доку-
ментилери анаа чыдар, а оглумнуң
хары 30 ажа берген, бодум 65-тиг
мен.

Хүндүлүг редакция, шак мын-
дыг үнелиг саазынар та чеже өг-
бүлениң шыгжамырында «шимче-
вейн» чыдыр ыйнаан. Ол ышкаш 90
чылдар эгезинде чонга ваучер
база тараткан болгай. Ооң салым-
хуузу чүү болуп турар ирги?» дээн
айтырылгы чагааны Светлана
Аракчаадан бо хүннерде алган бис.
Ам аңаа харыыны бээр-биле
«Росгосстрах»-тиң Тывада салбы-
рынга четтим.

Бүгү чуртка акша реформа-
зының болганы база акшаның
үнезиниң кудулааны дыка хөй
кижилерниң аңгы-аңгы шыгжа-
мырларда хөреңгилерин үне чок-
талдырып, күрүнөге «акша шыг-
жадыр» бүзүрелин оскундурган.
Ындыг болзажок, сөөлгү чылдар-
да чурттуң чазаа миллион-миллион
кижилерниң хөй түңнүг акшалары-
нынга компенсацияларны бээр-
ниң дугайында дугуржулгаларны
кылгаш, ооң боттанышкынын
чорудуп эгелээнин республиканың
дыка хөй чурттакчылары билбейн
турар деп болур. Ам «Рос-
госстрах» ажык акционерлиг ни-
ителдиң Тывада камгаладылга
эргелелиниң специализи Розалия
Мижит-ооловна Таржайның тайыл-
бырын силерге бээр-дир бис.

«Росгосстрах» – камгала-

дылганың бүгү хевирлерин чору-
дуп турар чуртта эң улуг кол ком-
пания. Ооң салбырлары чурт-
такчылыг чер бүрүзүндө бар
болгаш, ол Россияның Ажаалга
банкызы база Россияның почтазы-
биле дең масштабтыг. Бо хүннерде
20 млн. кижжи компания-биле кам-
галадылга керээлерин чарып,
бүзүрелди берген. Сөөлгү 5 чылда
камгаладылга операциялары 8,3
катап өскөн, чурттакчы чонга 59
миллиард рубль түңүнге камга-
ладылга дээш төлөлгени эгиткен.
А бистиң республикага хамаа-
рыштыр алыр болза, бо чылдарда
4 млн. ажыг рубль компенсация
акшазын камгаладыкчыларга
төлээн.

Чагааның автору шын айты-
рыгны көдүргөн-дир, ынчалза-даа
каш чылда керээни чарганы
билдинмейн тур. Оон башка, то-
даргай харыыны – чеже акша
компенсацияны алырын бо дораан
тайылбырлап берип болур ийик
мен. Ам бистиң компания-биле
керээ чарган кижилер мону билип
алыры артык эвес дээш, немелде
тайылбырны берейн.

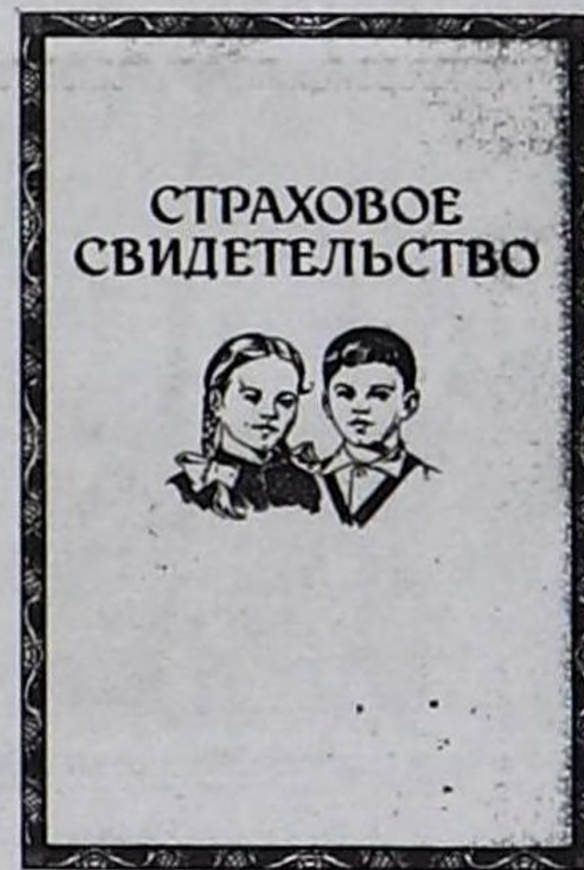
РФ-тиң Чазааның даалгазы
езугаар, Россияның Саң-хөө ямы-
зы биле «Росгосстрах» ААН «1992
чылдың январь 1-ге чедир камга-
ладылга дадывырын чогуур үезин-
де төлеп турган чамдык хамаа-
тыларга амы-хууда камгаладылга
талазы-биле күрүнө өрелерин
дуглаарының чуруму» езугаар
компенсация акша төлевирин 2001

чылдан бээр чорудуп эгелээн. Кан-
дыг категорияның хамаатыларга
бир дугаарында алырын «Федер-
алдыг бюджет дугайында» Федер-
алдыг хоойлуга чылдың-на тода-
радыр болза, компенсация акша-
ның түңүн болгаш канчаар төлээ-
рин Россия Федерациязының
Чазааның доктаалына үндези-
лээри көрдүнгөн. Эрткен чылын
1953 чылга чедир төрүттүнгөн ха-
маатылар, I бөлүктүн, 1957 чылга
chedir төрүттүнгөн II бөлүктүн
инвалидтери, чажындан инвалид
база инвалид уругларның ада-иези
болгаш азыракчылары, тайбың
үедө шеригке кыйгырткаш, албан-
хулээлгезин эрттирип тургаш
мөчөөн оолдарның ада-иелери,
камгалаткан уруглар, өскүс
болгаш ада-иениң хайгааралы чок
арткан уруглар бирги ээлчегде
компенсацияны ал турган. Ол
төлевирлер 1992 чылдың январь 1-
ниң хүнүнге чедир амы-хууда
шыгжамыр камгаладылганының
дадывырын чеже хирени төлээ-
нинден хамааржыр дээрзин база
катап номчукчуларга сагындырып
калза артык эвес боор.

Бо хүннерде Россия Федера-
циязының Чазаа «2007 чылда

Айтырыг – харыы

хамаатыларга компенсация төле-
вирлериниң дугайында» доктаалга
атты салган. Саадап турар чүүл,
«Росгосстрах» акционер ажык
ниитилелдиң РФ-тиң Саң-хөө
ямызы биле Федералдыг казна-
чействонуң аразында чонга ком-
пенсация төлевирлерин чоруда-
рының дугайында дугуржулга-
зында ат салдынмааны бооп турар.
Ынчангаш чондан документиленери
алырын түр када соксаткан.

Бир эвес дугуржулга РФ-тиң
Саң-хөө ямызы атты салыптар
болза, камгаладылга дадывырын
төлеп турган хамаатылар билди-
ришикинге бүгү-ле херек докумен-
тилерин чыып, кошканының соон-
да, компенсация төлевирин ап эге-
лээри билдингир. Чоокку үелерде
чугула документ – дугуржулгага ат
салдынар боор деп идегеп, клиен-
тилеривис-биле катап ажылдап
эгелээривиске бүзүреливис улуг.

Кысказы-биле тайылбырны
кылырга мындыг-дыр, бир эвес
билдинмес айтырылгар тургус-
тунуп келзе, Кызыл хоорай, Ленин
кудумчузу, 15, 2-32-96, 2-49-74 ду-
гаарлыг телефоннар-биле харыл-
зажырын номчукчуларга, сонуур-
галдыг кижилерге дыңнадып
калза, ажырбас боор.

Айлаң МОНГУШ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-сайгарылга эргелелин тургузар дугайында

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының тургузуун сайзыраңгайжыдар сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының составына Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-сайгарылга эргелелин тургузар.
2. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының дугайында» 2007 чылдың май 5-те №81 Чарлыгында дараазында өскерилгелерни кириер:
  - а) 2 пунктуда: «Девискээр мониторингизиниң болгаш сайгарылганы эргелели» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-сайгарылга эргелели» деп сөстөр-биле солуур; «Организастьг хандырылга килдизи» деп сөстөрни ап кааптар;
  - б) 3 пунктуда «болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хей-ниитиниң Айыыл чок чоруунуң Чөвүлелиниң Секретариады» деп сөстөрни мурнунга «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-сайгарылга эргелели» деп сөстөрни кириер;
  - в) 4 пунктуда «46» деп санны «49» деп сан-биле солуур;
  - г) Чарлык-биле бадылаттынган Канцелярияның тургузуунда:
    - 6 пунктуда «4» деп санны «3» деп сан-биле солуур;
    - 10 пунктуда «Девискээр мониторингизиниң болгаш сайгарылга эргелели 4 кижжи» дэзин
    - «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-сайгарылга эргелели 12 кижжи» деп эдилгелин солуур;
    - 11 пунктуну ап кааптар;
    - 12-14 пунктуларны ол дараалашкаа-биле 11-13 пунктулар деп санаар.
3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының тургузуунуң дугайында» 2007

чылдың май 4-те №79 Чарлыгында дараазында өскерилгелерни кириер:

- Чарлык-биле бадылаттынган Аппараттың тургузуунда:
- «Контроль эргелели (эргелелдиң начальнигиниң оралакчызы— 2, килдис начальниги—3, килдис начальнигиниң оралакчызы—2) —7» дэзин «Контроль эргелели (эргелелдиң начальнигиниң оралакчызы—1, килдис начальниги—2, килдис начальнигиниң оралакчызы—1) —4»; деп эдилгелин кириер.
  - «Нитизи-биле—94» дэзинде «94» деп санны «91» деп сан-биле солуур.
  4. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының аппараттарына штаттыг единицаларны дамчыдар болгаш 2007 чылда оларны санының эң улуг хемчээлдерин бадылаар дугайында» 2007 чылдың май 4-те №78 Чарлыгында дараазында өскерилгелерни кириер:
    - Чалыкка капсырылгага: «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы» дээн одуругнуң дужунда 2 база 3 графаларда «46» деп санны «49» деп сан-биле солуур.
    - «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Аппараты» дээн одуругнуң дужунда 2 база 3 графаларда «99» деп санны «96» деп сан-биле солуур.
    5. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппараты:
      - бо Чарлыкка дүүштүр эргежок чугула органнас-штаттыг хемчеглерни ап чорудар;
      - Тыва Республиканың нормативтиг эрге-хоойлу актыларын бо Чарлыкка дүүштүр таарыштырарының дугайында саналдарны кириер.
      6. Бо Чарлык ат салган хүнүнден күштүг бооп кириер.
    - Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2007 чылдың июль 24 №124.

хоойлужудулга (төлээлге) болгаш күүсекчи органнарын организаастаарының ниити принциптериниң дугайында» федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш немелделер кириер дугайында» база «Россия Федерациясында тус чер бот-башкарылганың организаастаарының ниити принциптериниң дугайында» Федералдыг хоойлуларны хүлээп алганы-биле холбаштыр «Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер кириер болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларын күжү дүшкен деп хүлээп көөрүнүң дугайында» 2004 чылдың август 22-де №122-ФЗ Федералдыг хоойлуга дүүштүр болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунуң дугайында» 2007 чылдың май 21-де №95 Чарлыгында (өскерилгелери-биле) дүүштүр, Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладырының херектериниң талазы-биле яамызы биле Тыва Республиканың Чазаның аразында кайы-кайызынга бүрүн эргелерниң чамдызын дамчыдар дугайында 2007 чылдың май 18-те чардынган Дугуржулганың шугуму-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар, сугга дүшкеннерни камгалаар талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле Агентиелдин штаттыг 762 единицаларын (оң иштинде 262 кижжи ажилдакчылар, Агентиелдин 467 кижжи ажилдакчылары) болгаш өртке удур айыыл чок чорук талазы-биле албан-хүлээлгелерни

болгаш ону боттандырынга кол чепсек-херекселдерни болгаш материалдыг курлавырларны Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладырының херектериниң талазы-биле яамызының Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелинге дамчыдып бээр.

2. Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар, сугга дүшкеннерни камгалаар талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле Агентиелдин ажилдакчыларының эң улуг санын 134,5 кижжи (оң иштинде 2 кижжи Тыва Республиканың күрүениң хамааты албан-хаакчылары, 132,5 кижжи хамааты ажилдакчылар (ында Хамааты камгалалының ажилчылары болгаш албан-хаакчылары 114,5 кижжи, 18 ажилчы болгаш албан-хаакчылар—сугга дүшкеннерни камгалаар эргелелге хамааржыр).

3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар, сугга дүшкеннерни камгалаар талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле Агентиелдин айтирыгылары» 2005 чылдың январь 20-де №102 Чарлынын күш чок болган деп санаар.

4. Бо Чарлык ат салган хүнүнден күштүг бооп кириер.
Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2007 чылдың июль 24 №125.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунуң дугайында» 2007 чылдың май 21-де №95 Чарлыгында өскерилгелер кириер дугайында

Тыва Республиканың чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар база сугларга камгалал талазы-биле хоойлужудулганы «Өртке удур айыыл чорук дугайында» 1994 чылдың декабрь 21-де №69-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 5,7 чүүлдеринге дүүштүрер сорулга-биле доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунуң дугайында» 2007 чылдың май 21-де №95 Чарлыын езугаар бадылаан Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының тургузуунуң 3 пунктузунга өскерилгелерни кириер:

«Тыва Республиканың девискээринге Хамааты камгалалының, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар, өртке удур айыыл чок чоруктуң талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле агентилел» деп сөстөрни «Тыва Республиканың девискээринге Хамааты камгалалының, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдал-

дардан камгалаар болгаш сугга дүшкеннерни камгалаар талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле агентилел» деп сөстөр-биле солуур.

2. Тыва Республиканың девискээринге Хамааты камгалалының, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар болгаш сугга дүшкеннерни камгалаар талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле агентилел бо Чарлыктың күштүг бооп киргениниң соонда:

— ажил-чорудулганың доктааткан кавызынга бодунуң эрге-хоойлу актыларын бо Чарлыкка чүүлдештирер;

— Тыва Республиканың нормативтиг өске эрге-хоойлу актыларын бо Чарлыкка чүүлдештирер дугайында саналдарны кириер.

3. Бо Чарлык албан хооузу-биле парлаттынган хүнүнден күштүг бооп кириер.
Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2007 чылдың июль 24 №126.

Өртке удур айыыл чок болурунуң талазы-биле штаттыг единицаларны болгаш албан-хүлээлгелерни Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладырының херектериниң талазы-биле яамызының Тыва Республикада Кол эргелелинге дамчыдар болгаш Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар, сугга дүшкеннерни камгалаар талазы-биле ажил-чорудулганы хандырар талазы-биле Агентиелдин ажилдакчыларының эң улуг хемчээлин доктаадыр дугайында

«Россия Федерациязының өртке удур айыыл чок болурунуң айтирыгыларының талазы-биле чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелер кириер дугайында» 2006 чылдың октябрь 25-те №172-ФЗ Фе-

дералдыг хоойлуга, «Өртке удур айыыл чок болурунуң дугайында» 1994 чылдың декабрь 21-де №69-ФЗ Федералдыг хоойлуга болгаш «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырганының

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чурттакчы чоннуң ажил-биле хандыртывылганының күрүне албанының агентилелиниң дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириер дугайында

2007 чылдың июль 27 №757 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээринге чурттакчы чоннуң ажил-биле хандыртывылганының талазы-биле ажилды дээштиг организаастаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 16-да №613 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Чурттакчы чоннуң ажил-биле хандыртывылганының күрүне албанының агентилелиниң дугайында Дүрүмнүң «Бүрүн эргелер» деп 11 кезээнге дараазында өскерилгелерни кириер:
  - 1) 8.2 пунктуда «күш-ажыл рыногунда байдал дугайында медээлээр»; деп сөстөрни «чурттакчы чоннуң ажил-биле хандыртывылганының байдалын үнелеп көөрү болгаш ооң хөгжүлдезин баш удур догаап көөрү, күш-ажыл рыногунда байдал

дугайында медээлээр»; деп сөстөр-биле солуур;
2) дараазында уткалыг 8.27 пунктуну немей кириер:
«8.27.
— чурттакчы чоннуң ажил-биле хандыртывылганының талазы-биле күрүне магадылалдарын хандырынга;
— доктааткан квоталарның хемчээлинге инвалидтерни ажилга хүлээп алгырынга;
— инвалидтерни ажил чоктар кылдыр бүрүткээринге контрольду боттандыраары.»
2. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

девискээр органының кириип келгени-биле 2007 чылдың II кварталында Тыва Республика талазы-биле амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиниң денелин тургузар: чурттакчы чоннуң бир кижиге онааштыр—3708 рубль; ажил кылып шыдаар кижилерге—3941 рубль; пенсионерлерге—2796 рубль; уругларга—3509 рубль.

2. Бо доктаал күштүг бооп кирген соонда, Тыва Республиканың Чазаның 2007

чылдың апрель 18-те № 479 «2007 чылдың I кварталында Тыва Республика талазы-биле чурттакчы чоннуң социал-демографтыг кол бөлүктөрүнүн талазы-биле болгаш чурттакчы чоннуң бир кижиге онааштыр амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиниң денелин тургузарының дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаал ону парлаан хүнүнден күштүг болуп кириер.
Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының Дүрүмүнге немелделер кириериниң дугайында

2007 чылдың июль 27 № 761 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың апрель 21-де № 95 «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» Чарлыын күүседир база Тыва Республиканың хоойлужудулганын федералдыг хоойлу-биле дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 15-те № 604 доктаалы-биле

бадылаан Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының дугайында Дүрүмнүң 7 пунктузунга «Тыва Республиканың Чазаның Даргазы» деп сөстүн соонга «Россия Федерациязының Тарифтер талазы-биле федералдыг албаны-биле дугурушканы-биле» деп сөстү немээр.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

2007 чылдың 11 кварталында Тыва Республика талазы-биле чурттакчы чоннуң социал-демографтыг кол бөлүктөрүнүн талазы-биле болгаш чурттакчы чоннуң бир кижиге онааштыр амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиниң деңгелин тургузарының дугайында

2007 чылдың июль 27 № 758 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2001 чылдың июль 9-та № 1138 «Тыва Республикада амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлиниң деңгелиниң дугайында» хоойлузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаа-

дыры болза:
1. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының болгаш Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле

Көдээ ажил-агый продукциязын бүдүреринге эң эки көргүзүлгелер дээш республика конкурсузун эрттирериниң дугайында

2007 чылдың июль 27, №748

Тараа бүдүрүлгезин, мал продукциязын, мал бажын өстүрер болгаш ооң баш санын хевээр арттырарын хандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый

болгаш аъш-чем яамызы тараа, ногаа, картофель бүдүрүлгезинге болгаш мал адырынга 2007 чылда эң эки көргүзүлгелер дээш республика конкурстарын эрттирер.

(Уланчызы 4-кү арында).

(Эгези 3-кү арында).

2. Кошкан капсырылгаларны бадылаар: Тараа бүдүрүлгезинге эң тулган көргүзүг дээш республика конкурсузун чыл санында эрттирериниң дугайында дүрүм; «Тыва Республиканың эң тулган ногаа-жызы» республика конкурсузун чыл санында эрттирериниң дугайында дүрүм; «Тыва Республиканың эң тулган картофель ажаакчызы» республика конкурсузун чыл санында эрттирериниң дугайында дүрүм;

«Мал ажил-агыйының адырынга эң тулган көргүзүг» республика конкурсузун чыл санында эрттирериниң дугайында дүрүм; 3. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы чыл санында, июль 31-ге чедир, көдээ ажил-агый продукциязын бүдүреринге эң дээр көргүзүглер дээш үстүндө айтылган конкурстарга

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 27-де №748 доктаалы-биле бадылаттынган

Тараа бүдүрүлгезинге эң тулган көргүзүг дээш чыл санында республика конкурсузун эрттирериниң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер 1. Бо Дүрүм тараа бүдүрүлгезинге эң тулган көргүзүг дээш чыл санында эртер республика конкурсузунуң чурумун болгаш оң тиелекчилерин шаңнаарының негелдерин тодарадыр.

2. Тараа культураларын тарып өстүрүп турар көдээ ажил-агый бүдүрүлгө коллективтериниң болгаш арат (тараачын) ажил-агыйларының аразынга тараа культураларын бүдүреринге эң тулган көргүзүг дээш чыл санында эртер республика конкурсузун (моон ыңай -Конкурс) Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы (моон ыңай - Конкурс организатору) организаастаар болгаш эрттирер. Конкурсчу чагыкчызы Тыва Республиканың Чазаа (моон ыңай - Конкурс чагыкчызы) болур.

3. Конкурстуң сорулгазы аш-чем тараазының бүдүрүлгезин улгаттырары болгаш көдээ бараан бүдүрүкчүлерин деткири болур.

II. Конкурсчу чарлаары болгаш оңу эрттирериниң хуусаалары

5. Конкурсчу эрттирериниң дугайында чарлалды Конкурс организатору дүжүт ажаалдазынга чедир бир айдан эвээш эвес үе арткан турар хуусаага чедир массалыг информация чепсектеринге чарлаан турар ужурлуг.

6. Чарлалга дараазында чүүлдерни айтыкан турары албан:

- чагыкчының болгаш Конкурстуң организаторунуң ады; -Конкурсчу эрттирериниң хуусаалары; -Конкурсчу эрттирериниң чуруму; -Конкурсчуң кол негелделери; -Конкурсчуң номинациялары;

7. Конкурстуң уламчылаашкынының үези кылдыр часкы хову ажилдарының эгелээнинден (май 1) дүжүт ажаалдазының доозулганынга чедир (октябрь 15) чогуур чылдың хуусаазын санаар.

III. Конкурсчу эрттирериниң чуруму

8. Конкурс организатору тиелекчилерни илередириң талазы-биле конкурс комиссиязын хевирлеп тургузар. Конкурс комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

9. Конкурс организатору дараазында хүлээлгелерни боттандырат:

Конкурсчуң организастыг белеткелин хандырат;

Конкурска киржириниң дугайында доктааттыгн майык езугаар чагылгарны чыл санында июль 31-ге чедир хүлээп алыр; Конкурс эрттирериниң информастыг хандырылганын организастаарынга киржир;

Конкурс эрттирериниң талазы-биле консультацияларны эрттирер.

Конкурс комиссиязы дараазында хүлээлгелерни боттандырат:

тараа культураларын чашкан шөлүн, сугаттыг черлерде вегетастыг суггарылганы чорутканының шынарын тодарадыр, тарыттыгн шөлдерде үнүштерниң вегетастыг үеде байдалын (кулакталып үнгени, үнүштүн чокпайганы, чечектелгени, тараа чемижннң долуп бышканы) хынаар; дүжүткүрүн, культураларының сорт составын, үнүш өстүрер технологияның сагылгазын болгаш чаа аргаларны ажыглаанын тодарадыр;

Конкурс тиелекчилерин чогуур чылдың ноябрь 1-ге чедир тодарадыр;

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 27-де №748 доктаалы-биле бадылаттынган

«Тыва Республиканың эң тулган ногааажызы» чыл санында эрттирер республика конкурсузунуң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер 1. Бо Дүрүм дача участоктарындан аң-тыда ажил-агыйларның бүгү категорияларынга «Тыва Республиканың эң тулган ногааажызы» республика конкурсузун эрттирер

тиелекчилерни илередири-биле конкурс комиссиязын тургузар.

4. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы чыл санында республика бюджетиниң төлевилелинге конкурстар тиелекчилерин шаңнаар саң-хөөну баш бурунгаар көөр.

5. Республиканың кожууннар болгаш сумулар чагыргаларынга көдээ бараан бүдүрүкчүлерин конкурстарга киржир-биле хаара тудар хемчеглерни алырын сумелээр.

6. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7. Бо доктаалдың күүселдезин контроль-даарын Тыва Республиканың Чазак Аппаратының комплекстиг социал экономика хөгжүлдезиниң эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Конкурсчуң түнелдериниң протоколун долдуур болгаш конкурс комиссиязының кежигүннеринге ат салдыртыр.

10. Тараа культураларын бүдүреринге эң тулган коллективтиг бүдүрүлгени болгаш арат ажил-агыйын илередир талазы-биле конкурс комиссиязының шийтири хуралга бадылаашкының хөй үн алганы-биле хүлээп алдынар. Бир эвес хуралга комиссия кежигүннериниң бадылаашкынары дең болу бээр болза, конкурс комиссиязының даргазынга түнел бадылаашкыны бээр.

11. Конкурсчуң түнелдерин Конкурс чагыкчызы бадылаар болгаш неделя хуусаа дургузунда массалыг информация чепсектеринге парлаар.

IV. Шаңналдар

12. 2008 чылда тараа бүдүрүлгезинге эң тулган көргүзүглер дээш шаңнал фондузун Конкурс организатору күштүг болуп турар хоойлужудулгага чөрүшкөк эвес хөрөңгилерниң күсели-биле тургузар.

13. Шаңналдарны «Тараа бүдүрүлгезинге Тыва Республиканың эң тулган көдээ бараан бүдүрүкчүзү» деп дараазында номинацияларга тыпсыр:

Уш 1-ги чер (барыын, төп, мурнуу зоналар талазы-биле)

Уш 2-ги чер (барыын, төп, мурнуу зоналар талазы-биле)

V. Түнелдер үндүрерде конкурсчуң үнелел барымдаалары

14. Конкурсчуң түнелдерин үндүрерде дараазында үнелел барымдааларны өөренип көөр:

14.1. Сугаттыг шөлдерде тараа культураларын өстүрер шөлдүн хемчээлдерин: -коллективтиг бүдүрүлгелерге - 300 гектардан эвээш эвес;

-арат (тараачын) болгаш хуу дузалал ажил-агыйларынга - 100 гектардан эвээш эвес;

суггат чок черлерге: -коллективтиг бүдүрүлгелерге - 500 гектардан эвээш эвес;

-арат (тараачын) болгаш хуу дузалал ажил-агыйларынга - 200 гектардан эвээш эвес;

14.2. Өстүрүп турар тараа культураларының хевирлери болгаш сорттуг составы коллективтиг бүдүрүлгелерге, арат (тараачын) болгаш хуу дузалал ажил-агыйларынга культураларының үштен эвээш эвес аттары кирген турар ужурлуг.

14.3. Тараан тараа культураларының дүжүткүрү коллективтиг бүдүрүлгелерге, арат (тараачын) болгаш хуу дузалал ажил-агыйларынга суггат чок черлерге 15 ш/гектардан болгаш сугаттыг черлерге 20 ш/гектардан эвээш эвес болур ужурлуг.

14.4. Коллективтиг бүдүрүлгелерге, арат (тараачын) болгаш хуу дузалал ажил-агыйларынга тараа культураларын тарып шөлдүн ниити хемчээлинин 30 хууздан эвээш эвес черинге черни болбаазырадып, шык базырышкыны ажилдарын чоруткан турар ужурлуг.

Конкурс киржикчилериниң тараа культураларын өстүрерде хөрзүн-камгалал технологиязын, ээлчештирер тарылганы ажыглаанын, бок үнүштерден шөлдерин арыын, тараа шыгжамырларының болгаш көдээ ажил-агый техниказының байдалын болгаш бар ажилдап турарын база комиссия барымдаага алыр.

риниң чурумун тодарадыр. 2. «Тыва Республиканың эң тулган ногааажызы» республика конкурсузун (моон ыңай - Конкурс) Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы орга-

низаастаар (моон ыңай - Конкурс организатору). Конкурсчуң чагыкчызы Тыва Республиканың Чазаа (моон ыңай - Конкурс чагыкчызы) болур.

3. Конкурсчу ажил-агыйларның бүгү хевирлеринге ногаа ажил-агыйын хөгжүдөр сорулга-биле эрттирер турар. Конкурсчуң чедип алыр дээн түнелдери ногаа культураларының бүдүрүлгезин улгаттырары болгаш рынокту боттуң бүдүргени ногааалары-биле долдуурар болур.

II. Конкурсчу чарлаары болгаш оңу эрттирериниң хуусаалары

4. Конкурсчу эрттирериниң дугайында чарлалды Конкурс организатору дүжүт ажаалдазынга чедир бир айдан эвээш эвес үе арткан турар хуусаага чедир массалыг информация чепсектеринге чарлаан турар ужурлуг.

5. Конкурсчуң уламчылаашкынының үези кылдыр ногаа культураларын тараанындан эгелээш, дүжүт ажаалдазынга чедир, ын-дыг-даа бол, чогуур чылдың ноябрь 1-ден орай эвэсте үени санаар.

III. Конкурсчу эрттирериниң чуруму

6. Конкурс организатору тиелекчилерни илередириң талазы-биле конкурс комиссиязын хевирлеп тургузар. Конкурс комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

7. Конкурс организатору дараазында хүлээлгелерни боттандырат:

Конкурсчуң организастыг белеткелин хандырат;

Конкурска киржириниң дугайында доктааттыгн майык езугаар чагылгарны чыл санында июль 31-ге чедир хүлээп алыр; Конкурс эрттирериниң информастыг хандырылганын организастаарынга киржир;

Конкурс эрттирериниң талазы-биле консультацияларны эрттирер.

доктааттыгн чурум езугаар конкурсчу болгаш шаңналдыг черже кордакчыларны кириери-биле ямыларын, институттарны, организацияларны болгаш бүдүрүлгелерниң специалистеринден тургустунган түр үениң ажилчын бөлүктөрүн тургузар.

8. Конкурс комиссиязы дараазында хүлээлгелерни боттандырат:

ногаа культураларын чашкан шөлүн, сугаттыг черлерде вегетастыг суггарылганы чорутканының шынарын тодарадыр, тарыттыгн шөлдерде үнүштерниң вегетастыг үеде байдалын хынаар;

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 27-де №748 доктаалы-биле бадылаттынган

«Тыва Республиканың эң тулган картофель ажаакчызы» чыл санында эрттирер республика конкурсузунуң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер

1. Бо Дүрүм дача участоктарындан аңгыда ажил-агыйларның бүгү категорияларынга «Тыва Республиканың эң тулган картофель ажаакчызы» республика конкурсузун эрттирериниң чурумун тодарадыр.

2. «Тыва Республиканың эң тулган картофель ажаакчызы» республика конкурсузун (моон ыңай - Конкурс) Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы организаастаар (моон ыңай - Конкурс организатору). Конкурсчу чагыкчызы Тыва Республиканың Чазаа (моон ыңай - Конкурс чагыкчызы) болур.

3. Конкурсчу ажил-агыйларның бүгү хевирлеринге чер, картофель ажил-агыйын хөгжүдөр сорулга-биле эрттирер турар. Конкурсчуң чедип алыр дээн түнелдери картофель культураларының бүдүрүлгезин улгаттырары болгаш рынокту боттуң бүдүргени картофели-биле долдуурар болур.

II. Конкурсчу чарлаары болгаш оңу эрттирериниң хуусаалары

4. Конкурсчу эрттирериниң дугайында чарлалды Конкурс организатору дүжүт ажаалдазынга чедир бир айдан эвээш эвес үе арткан турар хуусаага чедир массалыг информация чепсектеринге чарлаан турар ужурлуг.

5. Конкурсчуң уламчылаашкынының үези кылдыр картофель культураларын тараанындан эгелээш, дүжүт ажаалдазынга чедир чогуур чылдың ноябрь 1-ден орай эвэсте үени санаар.

III. Конкурсчу эрттирериниң чуруму

6. Конкурс организатору тиелекчилерни илередириң талазы-биле конкурс комиссиязын хевирлеп тургузар. Конкурс комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

7. Конкурс организатору дараазында хүлээлгелерни боттандырат:

Конкурсчуң организастыг белеткелин хандырат;

Конкурска киржириниң дугайында доктааттыгн майык езугаар чагылгарны чыл санында июль 31-ге чедир хүлээп алыр; Конкурс эрттирериниң информастыг хандырылганын организастаарынга киржир;

Конкурс эрттирериниң талазы-биле консультацияларны эрттирер.

дүжүткүрүн, культураларының сорт составын, үнүш өстүрер технологияның сагылгазын болгаш чаа аргаларны ажыглаанын тодарадыр;

Конкурс тиелекчилерин ажил-агыйларның бүгү хевирлериниң аайы-биле түнелдерин барымдаалап чогуур чылдың ноябрь 1-ге чедир тодарадыр;

Конкурсчуң түнелдериниң протоколун долдуур болгаш ат салдыртыр.

9. Ногаа культураларын бүдүреринге эң тулган ногааажыны ажил-агыйларның бүгү хевирлериниң аайы-биле илередир шийтирни конкурс комиссиязының хуралынга бадылаашкының хөй үн алганы-биле хүлээп алыр. Бир эвес хуралга комиссия кежигүннериниң бадылаашкынары дең болу бээр болза, конкурс комиссиязының даргазынга түнел бадылаашкыны бээр.

10. Конкурсчуң түнелдерин Конкурс чагыкчызы бадылаар болгаш неделя хуусаа дургузунда массалыг информация чепсектеринге парлаар.

IV. Шаңналдар

11. Ажил-агыйларның бүгү хевирлериниң талазы-биле эң тулган ногааажыны илередир Конкурсчуң шаңнал фондузун Конкурс организатору тургузар.

12. Шаңналдарны ажил-агыйларның хевирлериниң аайы-биле тыпсыр:

Уш 1-ги чер (барыын, төп, мурнуу зоналар талазы-биле)

Уш 2-ги чер (барыын, төп, мурнуу зоналар талазы-биле)

13. Конкурс тиелекчилеринге шаңналдарны Конкурс организатору тыпсыр болгаш конкурс комиссиязының доктаатканы хемчээлдерге чорудар.

V. Түнелдер үндүрерде конкурсчуң үнелел барымдаалары

14. Конкурсчуң түнелдерин үндүрерде дараазында үнелел барымдааларны өөренип көөр:

14.1. Ногаа культураларын өстүрер шөлдүн хемчээлдерин коллективтиг бүдүрүлгелерге болгаш арат-тараачын ажил-агыйларга 3 гектардан эвээш эвес болур ужурлуг;

14.2. Өстүрүп турар ногаа культураларының хевирлериниң аттары (ажыл-агыйларның бүгү хевирлеринге) бештен эвээш эвес турар ужурлуг.

14.3. Ажил-агыйларның бүгү хевирлеринге ногаа культураларының дүжүдү 300 ш/гадан эвээш эвес турар.

доктааттыгн чурум езугаар конкурсчу болгаш шаңналдыг черже кордакчыларны кириери-биле институттарны, организацияларны болгаш бүдүрүлгелерниң специалистеринден тургустунган түр үениң ажилчын бөлүктөрүн тургузар.

8. Конкурс комиссиязы дараазында хүлээлгелерни боттандырат:

-картофель культураларын чашкан шөлүн, дүжүткүрүн, культураларының сорт составын, үнүш өстүрер технологияның сагылгазын болгаш чаа аргаларны ажыглаанын тодарадыр;

-Конкурс тиелекчилерин ажил-агыйларның бүгү хевирлериниң аайы-биле түнелдерин барымдаалап, чогуур чылдың ноябрь 1-ге чедир тодарадыр;

-Конкурсчуң түнелдериниң протоколун долдуур болгаш ат салдыртыр.

-картофель культураларын бүдүреринге эң тулган картофель ажаакчызын ажил-агыйларның бүгү хевирлериниң аайы-биле илередир шийтирни конкурс комиссиязының хуралынга бадылаашкының хөй үн алганы-биле хүлээп алыр. Бир эвес хуралга комиссия кежигүннериниң бадылаашкынары дең болу бээр болза, конкурс комиссиязының даргазынга түнел бадылаашкыны бээр.

-Конкурсчуң түнелдерин Конкурс чагыкчызы бадылаар болгаш неделя хуусаа дургузунда массалыг информация чепсектеринге парлаар.

IV. Шаңналдар

9. Ажил-агыйларның бүгү хевирлериниң талазы-биле эң тулган картофель ажаакчызын илередир Конкурсчуң шаңнал фондузун Конкурс организатору тургузар.

10. Шаңналдарны ажил-агыйларның хевирлериниң аайы-биле тыпсыр:

Уш 1-ги чер (барыын, төп, мурнуу зоналар талазы-биле)

Уш 2-ги чер (барыын, төп, мурнуу зоналар талазы-биле)

11. Конкурс тиелекчилеринге шаңналдарны Конкурс организатору тыпсыр болгаш конкурс комиссиязының доктаатканы хемчээлдерге чорудар.

V. Түнелдер үндүрерде конкурсчуң үнелел барымдаалары

12. Сугаттыг шөлдерге картофель өстүрер шөлдүн хемчээли:

-хуу дузалал ажил-агыйларынга 2

гектардан эвээш эвес;
-коллективиг бүдүрүлгөлөргө болгаш арат-тараачын ажил-агыйларга 5 гектардан эвээш эвес;
13.Өстүрүп турар ногаа культураларының хевирлериниң аттары (ажыл-агый-

ларның бүгү хевирлеринге) бештен эвээш эвес турар ужурулг.
14. Ажил-агыйларның бүгү хевирлеринге картофель культураларының дүжүдү 250 ц/га турар ужурулг.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 27-де №748 доктаалы-биле бадылаттынган

«Мал ажил-агыйының адырынга эң тулган көргүзүг» чыл санында эрттирер республика конкурсузунуң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер
1. Бо Дүрүм мал ажил-агыйының адырынга мал бажын өстүреринге, малдың продукциязын бүдүреринге, көдээ ажил-агый мал-маганының төрүттүнген чаш төлүн болгаш улуг-даа малды камгалап арттыраарынга эң тулган көргүзүг дээш чыл санында эрттирер республика конкурсузунуң болгаш конкурстуң тиелекчилерин шаңнаарының негелделериниң чурумун тодарадыр.

2. «Мал ажил-агыйының адырынга эң тулган көргүзүг» республика конкурсузун (моон ыңай – Конкурс) Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аыш-чем яамызы организастап эрттирер (моон ыңай Конкурс организатору). Конкурсун чагыкчызы Тыва Республиканың Чазаа (моон ыңай – Конкурс чагыкчызы) болур.

3. Конкурсун сорулгазы көдээ ажил-агыйының бараан бүдүрүкчүлери – көдээ ажил-агый бүдүрүлгөлөргө, тараачын (фермер) ажил-агыйларыга болгаш чурттакчы чонунуң хуу дузалал ажил-агыйларыга көдээ ажил-агыйының мал-маганының баш санын өстүреринге, мал продукциязын бүдүреринге, малдың чаш төлүн болгаш улуг-даа малды камгалап арттыраарынга деткимчени көргүзери болур.

Конкурсун чедип алыр дээн түннелдери рынокту тус черниң көдээ ажил-агый-бараан бүдүрүкчүлериниң продукциязы-биле долдурары болур.

II. Конкурсун чарлаарының болгаш ону эрттирериниң хуусаалары.

4. Конкурсун эрттирериниң дугайында чарлады Конкурс организатору массалыг информация чепсектеринге чарлаан турар ужурулг.

4.1. Чарлаа дараазында чүүлдер ыяап-ла айыттыган турар:

- Конкурс организакчызының ады;
- Конкурсун эрттирериниң хуусаалары;
- Конкурсун эрттирериниң чуруму;
- Конкурсун кол негелделери;
- Конкурсун номинациялары;

4.2. Конкурсун эът болгаш сүт бүдүрериниң талазы-биле уламчылаашкыны кылдыр 2007 чылдың январь 1-ден 2008 чылдың январь 1-ге чедир хуусааны санаар болгаш дараазында чылдарда база-ла ол хуусааны барымдаалаар.

III. Конкурсун эрттирериниң чуруму

5. Конкурс организатору конкурс комиссиязын составын хевирлеп тургузар болгаш ону бадыладыры-биле Тыва Республиканың Чазаанче кириер.

6. Конкурс организатору дараазында хүлээлгелерни боттандыраар:

Конкурсун организастыг белеткелин хандыраар;

Конкурска киржириниң дугайында доктааттыган майык езугаар чагыгларны чыл санында ноябрь 30-ге чедир хүлээп алыр;

Конкурс эрттирериниң информастыг хандырылгасын организастаарыга киржир; Конкурс эрттирериниң талазы-биле консультацияларны эрттирер.

7. Конкурс комиссиязы дараазында хүлээлгелерни боттандыраар:

Конкурсун тиелекчилерин илередир

сорулга-биле быжыглаттынган мал бажының санын, төрөөн малдың санын, улуг малдың баш санының камгалалын, бир хой болгаш өшкүден кырган дүктүн ортумаак хемчээлин, бир саар инектен алган сүтүн ортумаак хемчээлин, чаш малдың хүнде ортумаак немешкен деңзизин, малдың баш санын хевээр тудар дээш технологияларны сагаанын. Зооветеринарлыг хемчеглерни үезинде чорутканын, шээр малдың чуулдазын база чаа аргаларны ажыглап турарын чогуур чылдың январь 31-ге чедир тодарадыр;

Конкурс тиелекчилерин түннелдерин барымдаалап, чогуур чылдың март 1-ге чедир тодарадыр;

Конкурс түннелдериниң протоколун долдурар болгаш конкурс комиссиязының кежигүнеринге ат салдыртыр.

8. Малчыннар конкурсузунуң тиелекчилерин илередир талазы-биле шиитпирни конкурс комиссиязының хаалгы хуралыга бадылаашкынының хөйүн алганы-биле хүлээп алыр. Бир эвес хуралга комиссия кежигүнериниң бадылаашкынынары дең болу бээр болза, конкурс комиссиязының даргазынга түннел бадылаашкыны бээр.

9. Конкурсун түннелдерин конкурс комиссиязы бадылаар болгаш неделя хуусаа дургузунда массалыг информация чепсектеринге парлаар.

IV. Шаңналдар

10. 2008 чылда мал ажил-агыйының адырынга эң тулган көргүзүлгө дээш шаңнал фондузун Конкурс организатору күштүг болуп турар хойлуужудулга чөрүшкөк эвес хөрөңгилериниң күсели-биле тургузар.

11. Конкурсун тиелекчилеринге өртектиг барааннар болгаш акша шаңналдарын дараазында номинацияларга тыпсыр:

- эң тулган хойжу;
- эң тулган өшкүжү;
- эң тулган сарлыкчы;
- эң тулган чылгычы;
- эң тулган ивижи;
- эң тулган саанчы;
- эң тулган бызаа ажаакчызы.

12. Конкурс тиелекчилеринге өртектиг барааннарны болгаш акша шаңналдарын Конкурс организатору тыпсыр.

V. Конкурс түннелдерин үндүрерде конкурстуң үнелел барымдаалары бүгү хевирлер аайы-биле быжыглаттынган мал бажының саны;

мал-маганың бүгү хевирлериниң херек кырында төрөөн чаш төлү болгаш оларның камгалалы;

улуг малдың баш санының камгалалы; 1 баш хой, өшкүге онааштыр ортумаа-биле алган дүгү; бода малдың төлүнүн 1 баштын хүнде немезн деңзизи; бир инекке онааштыр ортумаа-биле хүнде сагган сүдү; зооветеринарлыг хемчеглерни үезинде чорутканы;

көдээ ажил-агый мал-маганын тударда технологиялар сагылдазы болгаш чаа чүүлдерни ажыглааны.

VI. Конкурс тиелекчилерин тодарадырда үнелел барымдаалар:

Малчын	Быжыглан мал бажы	Херек кырында төрөөн	Улуг мал бажының камгалалы, хуу-биле	1 баштан ортумаа-биле кыргып алган дүк
Хойжу		120-ден өрү	100	1,8
Өшкүжү		110-дан өрү	100	1,1
Сарлыкчы		90-дан өрү	100	
Чылгычы		90-дан өрү	100	
Ивижи		90-дан өрү	100	
Тевежи		90-дан өрү	100	

Малчын	Быжыглан мал бажының саны	Хүнде немешкен деңзи, г
Бызаа ажаакчызы	45	500

Малчын	Быжыглан инектиң саны	Бир инекке онааштыр сагган сүдүнүн хемчээли, кг	Ниити сагган сүдү, ц
Саанчы	30	2100	630

VII. Мурнакчыларны илередирде үнелел барымдаалар:

Малчын	Быжыглан мал бажы	Херек кырында төрөөн	Улуг мал бажының камгалалы, хуу-биле	1 баштан ортумаа-биле кыргып алган дүк
Хойжу	300-350	110	98	1,5
Өшкүжү	300-330	105	98	1,1
Сарлыкчы	70-75	85-89	98	
Чылгычы	70-75	85-89	98	
Ивижи	70-75	85-89	98	
Тевежи			95	

Малчын	Быжыглан мал бажының саны	Хүнде немешкен деңзи, г
Бызаа ажаакчызы	40-45	450-499

Малчын	Быжыглан инектиң саны	Бир инекке онааштыр сагган сүдүнүн хемчээли, кг	Ниити сагган сүдү, ц
Саанчы	25-30	1500-2099	450-629

Сугга кижилерниң амы-тынын камгалаарының Чуруму болгаш Тыва Республикага бичи хемчээлдиг эжиндирер судноларның эжиндиреринге суг объектилерин ажыглаар Чурумун бадылаар дугайында

2007 чылдың июль 14 №738 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Суг кодекзинге Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың декабрь 14-те №769 «Суг объектилеринге кижилерниң амы-тынын камгалаар чурумун бадылаарының дугайында» доктаалыга болгаш 2005 чылдың декабрь 31-де №199 «Эрге-хүлээлгезин кызыгаарларын сайзыраңгайжыдары-биле холбаштыр Россия Федерациязының чамдык хойлуужудулга актыларыга өскерилгелерни кириер дугайында» Федералдыг хойлууга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Коштунган капырылгаларны бадылаар;

Тыва Республикага биче хемчээлдиг эжиндирер судноларның эжиндирер суг объектилерин ажыглаар чуруму;

Сугга кижилерниң амы-тынын камгалаар чуруму.

2. Бодунга болгаш амыдырал хандырыл-

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 14-те №738 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республикага биче хемчээлдиг эжиндирер судноларга суг объектилерин ажыглаарының Чуруму

1. Ниити чүүл

1.1. Амгы Чурумуну Тыва Республикага биче хемчээлдиг судноларның эжиндиреринге суг объектилерин ажыглаарын (моон сонгаар Чурум дээр) Россия Федерациязының Суг кодекзинге (2006 чылдың июнь 3-те № 74 Федералдыг хойлууга), Россия Федерациязының Чазааның 2004 чылдың декабрь 23-те №835 доктаалы-биле бадылаан Хамааты камгалал, онза берге байдалдар болгаш бойдустун халаптарының уржуктарың чайладыр талазы-биле Россия Федерациязының яамызының биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле күрүне инспекциязының дугайында Чурумга, 2005 чылдың июнь 29-та Хамааты камгалал, онза берге байдалдар болгаш бойдустун халаптарының уржуктарың чайладыр талазы-биле Россия Федерациязының яамызының дужаалы-биле бадылаан, Россия Федерациязының суг объектилеринге биче хемчээлдиг судноларны ажыглаарының чурумунга дүүштүр ажылдап кылган. Хуу болгаш юридиктиг албан черлери биче хемчээлдиг судноларны эжиндирер болгаш баазага тургузарыңга суг объектилерин ажыглаарының Чурумун тургузар турар.

1.2. Биче хемчээлдиг судноларга хамаарыштыр амгы Чурум юридиктиг албан черлеринге болгаш хуу кижилерге хамааржып турар база өске-даа эжиндирер объектилер болгаш дериг-херекселдер Россия Федерациязының хойлуужудулгазынга дүүштүр Россия Федерациязының Күрүнениң судно даңзының күрүне бүрүткелиңге кирбес.

1.3. Күрүнениң азы муниципалдыг өңчүге хамааржып турар суг кырының объектилериниң ниити ажыглаарының суг объектилерин болур болгаш сугну ажыглаарының керээзин чарбайн биче хемчээлдиг судноларның эжиндиреринге ажыглаар азы суг объектилерин ажыглаарыга бээриниң дугайында шиитпирни хүлээп алыр.

1.4. Биче хемчээлдиг судноларны ниити ажыгладык суг объектилеринге ажыглаарын кызыгаарлап болур, хойлууда көрдүнген таварылгада тургузуп азы хоруп болур. Массалыг информация чепсектерин таварыштыр тус черниң бот-башкарылга органны олар дугайында чурттакчы чонга дыңнадыр болгаш суг объектилериниң хем эрин дугаар тургускан тускай информация демдектериниң дузазы-биле азы информацияның өске-даа аргаларын дамчыштыр.

1.5. Биче хемчээлдиг судноларгы болгаш (азы) баазалыг (тудугларгы) бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары, ол судноларның болгаш баазаларның (тудугларның) ажыглалы дээш харысалгалыг эргедужаалдыг кижилерни томуулаар.

1.6. Суг объектилеринге маргылдаалар, суг байырлалдары, экскурсиялар болгаш өске-даа хемчеглер эрттирерде, тус черниң бот-башкарылга органнының тургусканы, хууда болгаш амыдыралдыг херегелиңге сугну ажыглаарының ниити суг объектилерин ажыглаар чурумга дүүштүр боттандырып чорудар. Суг объектилериниң ажыглалы болгаш камгалалы дээш контрольду болгаш хайгааралды боттандырып чорудуп турар органнының, Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның Кол эргелелиниң составында биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле Күрүне инспекциязының (моон сонгаар — Россияның ОБЯ-ның

гага ажыглаар суг объектилерин ажыглаар чурумун Тыва Республиканың муниципалдыг тургузгларының тус чер бот-башкарылга органныга тургузарын сүмелээр.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың март 9-та №231 «Сугга кижилерниң амы-тынын камгалаар Чурумун болгаш Тыва Республикага биче хемчээлдиг эжиндирер эжиндиреринге суг объектилерин ажыглаар Чурумун бадылаар дугайында» доктаалын күш чок деп санаар.

4. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың контролон Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелиңге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республика талазы-биле БСКИ), күрүнениң санитар-эпидемиологтук хайгааралын боттандырып чорудуп турар органны болгаш биче хемчээлдиг судноларга хамаарыштыр бүрүн эрге-хүлээлгезин боттандырып чорудуп турар өске-даа хайгаарал органнының чөпшээрээ черлерин ажыглаар.

1.7. Биче хемчээлдиг судноларның башкарыкчылары эжиндиреринге суг объектилерин ажыглаарда амгы Чурумунун негелдезин, Россия Федерациязының суг объектилеринге биче хемчээлдиг судноларны ажыглаарының Чурумун, Россия Федерациязының иштики суг оруктарыга эжиндирер талазы-биле Чурумун болгаш өске-даа чурумнарны күүседире албан болгаш долгандыр турар хүрээлелдиң суг объектилеринге болгаш кижилерини айыыл чок чорудууга, судноларның эжиндирериниң озал-ондакты болдурбазын хандыраар.

1.8. Дош батканының соонда биче хемчээлдиг судноларның эжиндиреринге суг объектилерин ажыглаарыңга чөпшээрелди бээр. Биче хемчээлдиг судноларның эжиндирериниң эгелээрин болгаш төндүрерин Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органны тургузар азы оларның шиитпирин-биле тус черниң онзагай агаар-бойдузунуң байдалыңга дүүштүр Тыва Республиканың биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле Кол күрүне инспектору-биле дугуржулга езугаар тус черниң бот-башкарылга органны шиитпирлээр.

1.9. Чурттакчылыг суурларның кызыгаарында суг кырының делгемнеринге биче хемчээлдиг судноларның шимчээшкениниң дүргениниң айыыл чок чорун болгаш биче хемчээлдиг судноларның турар баазаларын (тудугларын) Россия Федерациязының Транспорт яамызының 2002 чылдың октябрь 14-те №129 дужаалы-биле бадылаан, Россия Федерациязының иштики суг оруктарыга эжиндирер талазы-биле Чурумга дүүштүр болгаш тус черниң байдалыңга таарыштыр Тыва Республиканың биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле Кол күрүне инспектору тургузар.

1.10. Суг объектилеринге берге байдалга таварышкан кижилерге, биче хемчээлдиг судноларның башкарыкчылары дузаы чедирер, Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ кезектеринче дамчыдар азы суг объектилеринге кижилер-биле аас-кежик чок таварылгалар болганда болгаш суднолар озал-ондактын байдалыңга таварышканда, долгандыр турар хүрээлел хирленген таварылгада, арыглаттынмаан хирлиг суглар агып киргенде, балыктар массалыг-биле өлүп эгелээнде болгаш өске-даа онзагай байдал сугга болганда суг объектилерин ажыглаары болгаш камгалаары дээш күрүне контролон болгаш хайгааралын боттандырып чорудуп турар органны дамчыдар.

1.11. Тыва Республиканың девискээринде суг объектилеринге биче хемчээлдиг судноларның болгаш баазаларының турар черинге судно башкарыкчыларының болгаш ээлериниң амгы Чурумунун негелдезиниң күүселди дээш контрольду Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ боттандырып чорудар болгаш бодунуң эрге-хүлээлгезиниң хемчээлинге өске-даа хайгаарал органны.

1.12. Бо Чурумунун негелдезин хажыткан

кижилер, хоойлуга дүүштүр кеземче харыы-салгазынга онаажыр.

2. Биче хемчээлдиг судноларга эжинди-ринини айыыл чок чоруун сагыры

2.1. Судно дептерини күрүнө бүрүтке-линге кирген биче хемчээлдиг судноларны эжиндирип камгалал болгаш өртке удур дериг-херекселдер-биле хандырганда, медээ бээр оттар, эжиндирер дериг-херекселдер, эжиндирер району, чалгының бедии, суднону эжиндирип болуру, парустун туруп болур шөлү, күжүнүн хемчээли болгаш шимчедикчилериниң саны, чүк күдүренин хемчээли, тургустунган чурум езугаар техниктиг негелде талазы-биле алыр пасса-жирлериниң саны, хемчээли, борттуң дугаа-рын бижээни болгаш техниктиг херечилелин тургусканда, тургустунган чурум езугаар күрүнө бүрүткелин эрткенде чөпшээрелди бээр.

2.2. Күрүнениң болгаш техниктиг хайгаа-ралы, юридиктиг болгаш хуу кижилерге хамааржыр Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ кезектеринге классификациязы болгаш учеду суднонуң күрүнө бүрүткелиниң дептеринге киргенде; иштики эжиндиришкинге боду чоруур суднолар болгаш өске-даа эжиндирер объектилер 80 тонна хире кирер болза, шим-чедикчинин күжү 55 киловаттан ашпас азы күжүнден хамаарылга чок моторлар, суг мотоциклдери болгаш боду чорбас судно-лар кирери 80 тонна хире (пассажирлер, ше-риг, агаарлар, парус болгаш спортчу суд-нолар, холумак эжиндиришкинниң судно-лары, а база чүк күдүрери 100 кило-граммдан ашпас хуу кижилерге хамааржыр хемелер, байдаркалар-150 кг хире болгаш үрдүрүп каан мотор чок суднолар-225 кг хире, аңгыда) иштики сугларга ажылгаар;

моторунуң күжүнүн хамаарылгазы чокка 12 кижиден ашпас пассажирлер кирер агаар-лар суднолар болгаш өске-даа суднолар база моторунуң күжү 55 киловаттан ашпас 12 кижиден хөй эвес пассажирлер кирер эжиндирер дериг-херекселдер азы мото-рунуң күжүнден хамаарылга чокка, суг мотоциклдери, кирери 80 тонна хире боду чорбас суднолар (пассажирлер, чүк бол-гаш пассажирлер аргыштырар, сөөртүр, шериг болгаш спортчу суднолардан аңгы-да), далай эжиндиришкиннге ажылгаар.

Күрүнениң болгаш техниктиг хайгаа-ралы, бүрүткели, учеду болгаш класси-фикациязы биче хемчээлдиг судноларның Россияның ОБЯ-ның БСКИ-ниң хайгаара-лынга хамаарышпас, ынчалза-даа Россия Федерациязының Чазааның бүрүн эргези-биле боттандырып чорудар органның судно дептериниң күрүнө бүрүткелинге кирер.

2.3. Эжиндиришкинче кирерин болгаш биче хемчээлдиг моторларлыг болгаш парустуг судноларны башкараарын чүглө эжиндиришкин үезинде, ол судноларны башкараар эргениң-шынзылгазын орта дүүштүр хайгаарал органнаны бергенде, чүглө ынчан чөпшээрелди бээр.

2.4. Эзирик байдалдыг турган кижилерге биче хемчээлдиг судноларны башкараарын чөпшээрес.

2.5. Биче хемчээлдиг судноларны эжин-диреринге хоруглуг чүүлдер;

1) эжиндиришкин байдалыга болгаш судно демдектеринге, техниктиг дериг-херекселдерге, гидротехниктиг тудугларга үрелишкин чедиргенде;

2) эжиндиришкин доктаамал болгаш түр хагган районнарже тускай чөпшээрел чок кирери азы хоруп каан черлерге тургузары;

3) суг кырының эштир черлеринге, өске-даа эштир черлерге болгаш чурттакчы чонунуң массалыг дыштанып турар суг объек-тилеринче моторлуг азы парустуг кирери;

4) эштир черлерниң дуглап каан кызы-гаарынче суг мотоциклдиг чоокшулаары болгаш өске-даа эштиринге организаастаан черлерге;

5) суг кырында турар эжиндиришкин демдектериниң якорунун чанынга, чүк болгаш пассажирлер эриктеринге, көвүрүг адаанга турарын, транспорт, пассажирлер болгаш өске-даа хем флудунуң чоогунга маневрларын, бодунуң хөделишкиннери-биле суднога үрелишкинни тургузуп болур.

6) бокту, чем артынчызын, өске-даа чүүлдерни борт ажыр октаары болгаш нефть продуктуларын сугже кудары;

7) төтөглекчи болгаш өске чорумга удур хөделишкиннерни ажылгаары;

8) суднога кывар-чаар чүүлдү кудуп тургаш база бир суднодан бирээзинче кудуп тургаш айыыл чок чоруктуң хемчээлин сагы-вайн баары (шимчедикчи ажылдап турда, ажык отту ажылгаары, таакпылаары болгаш оон-даа өске);

9) каржып эртерин боттандырар болгаш озал-ондактыг септелгеге дуглап каан черлерге суднону эртери, а база көвүрүглер болгаш каналдар адаа-биле эртери;

10) туманныгалап чорууру азы өске-даа агаарның байдалы багай турда, кажан көстүрү багай турда угланышкынны тывары берге; көстүрү 1 км турда суднонуң чоруурун кызыгаарлаары.

Биче хемчээлдиг судноларның турар баазаларын (тудугларын) айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле негелде болгаш баазаларны ажылгаарының чуруму

3.1. Биче хемчээлдиг судноларның турар баазалары (тудуглары) юридиктиг албан черлериниң болгаш хуу кижилериниң ажылга-лында турар хем кыдыының комплекстери болгаш гидротехниктиг тудуглары болур, а база өске-даа хем кыдыында турар тускай объектилер болгаш суг кырының кезээниң объектилер азы биче хемчээлдиг судно-ларны болгаш өске-даа эжиндирер дериг-херекселдерни шыгжаар болгаш хандырар, судноларның турарынга көрдүнгөн ооң кезээ болур.

3.2. Баазага сугну ажылгаарының керээзи турар болгаш (азы) суг объектизин бээриниң дугайында шитпир азы ооң участогун ажыл-лаарын болгаш ол-ла суг объектизиниң хем эринде чер участогун ажылгаарынга бээ-риниң дугайында документини тургустунган чурум-биле бээр, а база тудугнуң төлөвилел документациязын чаартып кылыры, судно септелгези, эрик кыдыының тудуглары дээш, бар турган тудугну ажылгалга кири-ри, тудуг ажыл-чорудулгазының дугайында хоойлужудулга болгаш суг хоойлужудулга-зынга дүүштүр бадылаан өске-даа тудуглар.

3.3. Баазаның девискээринде төлөвилел езугаар көрдүнгөн судно доктар черлер-ниң тудуглары, ажылдаар албан чериниң ту-дуу болгаш өске-даа тудугларны аңаа туда-рынга көрдүнгөн турарын албан хандырар, а оруктар болгаш баар оруктар-хем кыды-ының объектилеринге болгаш судно турар черлерге, суг алыр черлерге өрт автомо-бильдериниң чедериниң оруу.

Биче хемчээлдиг судноларның 100 ажыг саны турар баазаларга, ол судноларның моторларынга кывар-чаар чүүлдер кудар станциялар турары албан азы долгандыр турар хүрээледин камгалалының негелде-зин сагыры-биле кывар-чаар чүүлдер ку-дар көжүп чоруур пунктларны органи-заастаар.

Баазаның девискээринге амыдыралга ажылгаан боктарның контейнерлер шөлүн дерип белеткээр болгаш ажылгап каапкан кывар-чаар материалдарны чыыр доскаар-ларны тургузар.

3.4. Баазаның девискээрин төлөвилел документациязынга дүүштүр албан херим-ээр.

3.5. Баазага быжыгалаан черлерге суг кы-рынче нефть продуктуларының төктүрүнүн онзал-ондаан болдурбазының талазы-биле дериг-херекселдиг болуру албан.

Төлөвилелде көрдүнгөн тудуглар, суг объектилерин хирлендиреринде, боктал-дырарында камгалалы хандырар дериг-херекселдер ажылчын байдалга турары албан.

3.6. Баазаның девискээринге айыыл чок чорукту хандырар талазы-биле көргүзүг материалдарының болгаш суг объектиле-ринге кижилерниң бертинериниң профилак-тиказыны стендизин дерип тургузар (хоойлужудулганың болгаш нормативтиг эрге-хоойлу актыларындан ушта бижидилге, баазага өрт болганда хөделир чурум болгаш баазаның суг кырынга айыыл-халап болганда кижилерни болгаш судноларны камгалаары: баазаның суг кырының девис-кээринге судноларның шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң схемазы; Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ кезектериниң, өрт чериниң, камга-лакчыларны, медицинаның дүргөн дузазы-ның болгаш милицияның телефон дугаар-лары: сугнуң айыылынга таварышкан кижилерге болгаш судноларга дуза чедирери-биле хүлээп алыры болгаш оон-даа өске).

3.7. Баазаның техниктиг дериттингени болгаш дериг-херекселдер-биле албан хандырары;

биче хемчээлдиг судноларның дүн-хүн чок турарының айыыл чогу болгаш оларның камгалалы;

судноларның моторларынга кывар-чаар материалдар кудар талазы-биле ажылдарны боттандырда бойдус камгалалының негелдизин сагыры болгаш судно ээлери профилактиктиг, септелге болгаш баазаның болгаш биче хемчээлдиг судноларның ажылгалы-биле холбашкан өске-даа ажыл-дарны күүседирде баазаның девискээриниң экологтуг айыыл чок чоруун хандырар;

баазаның девискээринге өрттүн айыыл чок чоруу;

кижилерни олуртурда болгаш дүжү-рерде, а база эрик кырында тудугларның шимчээшкининиң талазы-биле айыыл чок чоруун;

суг объектилеринде гидрометеоролог-туг болгаш эжиндиришкин байдалының ду-гайында судно башкарыкчыларынга дыңнадыр;

биче хемчээлдиг судноларның бааза-зынга радио харылзаазын болгаш радио станциязын тургузар, а база айыыл-халаптың медээзин суднолардан алыр;

суг объектилерин хирленишкиннен болгаш бокталдырарында камгалаары;

биче хемчээлдиг судноларны эжинди-ришкинче кирерде, баазаның девискээ-ринден ырады сөөртүрдө ооң чурумун боттандырар;

Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ кезектери, медицина албан черлери, иштики херектер органна-ры, камгалал кезектери-биле доктаамал харылзааны тудар;

3.8. Хем эринде судно чоруур талазын-да тудугларга, бедии 2 метрден ашпас ак оттарны тургузар, горизонтунун 360 граду-зунга, 4 км хире хемчээлге көстүп турар кылдыр. Ол оттарны судно доктар чер бүрүзүнге тургузар, а хем эринге хемчээли бот-боттарындан 50 метрден ашпас болур болгаш хүннеп келгичеге чедир кывар.

3.9. Үер үезинде баазаның камгалал тургузуглары сугга алысканда, а база суднону эжиндиреринге айыылды тургузуп турар өске-даа шаптараазынар болганда, судно (эжиндиришкин) демдектерин салыры албан.

3.10. Баазаның суг кырының девискээри болгаш эрикче чокушулаарының калбаа болгаш ханызы ол баазага быжыглаттыган судноларның эжиндиришкининиң айыыл чок чоруун хандырары албан.

3.11. Суднолар турарына ажылгаар эрик кыдыының тудугларынга албан турар чүүлдер:

ол районнуң гидрометеорологтуг таа-рымча чок байдалына судноларны күштүг быжыгларын тургузугларын кылыр;

эрик кыдыының чудуктары, краннар бол-гаш өске-даа быжыглаашкыннар, судно-ларны тургузарына болгаш сөөртүрүңге корпусларны үрелишкин болдурбас турар ужурулуг;

быжыг даштыкы камгалалдың бедии 90 сантиметрден ашпас болгаш чагыларның аразы 1,5 метр турар, а быжыглаашкынның аразы 45 сантиметрден ашпас;

камгалалдың даштыкы периметри сугнуң деңгелинде 10-15 сантиметр хемчээлге бы-жыглаар, быжыглаашкын аразының хемчээ-ли 1,5 метрден ашпас ужурулуг;

огнетушительдин комплектизи, хааржак-тыг элезин болгаш хүүрек, хем эриниң ара-зы 50 метр камгалал долгандырыы, ынчалза-даа судно турар черниң чаңгыс комплек-тизинден эвээш эвес;

эрик-биле аразында аргыжар көвүрүг-лер, судно чадазы, бадар черлер ийден эвээш эвес кижилер чаңгыс харыг угда эрте бээр кылдыр калбаан хандырар болгаш даштыкы камгалалдыг база тудуштур шалаал каан турар.

3.12. Хем эриниң судно турар черле-риниң тудуштур кылган шалазы, судно чадазы, бадар черлер болгаш көвүрүглер хүн бүрүнүң ажылгалының байдалына санап тургаш кылган болуру албан болгаш чылдың-на эжиндиришкин бетинде суг ажылгалчыларының комиссиязы шенелдени чорудар. Шенелдениң түңгели-биле комис-сия кезижүннери актыны тургузуп, аты салыр болгаш ооң даргазы бадылаар, баазаны техниктиг шинчилеп көргөниңе ону кириер.

3.13. Хем эриниң судно турар черлери-ниң периметриниң талазы-биле узунунуң адаккы хемчээли, эжиндиришкин үезинде доктаамал эжиндиришкинне турар, ол баазага хамааржыр шупту судноларның ту-рар чериниң айыыл чогу болгаш сөөртүрүн албан хандырар.

3.14. Судно турар хем эринге суднолар-ның аразының хемчээли 0,5 метрден ашпас болгаш моторлуг болгаш парустуг суднолар 1 метрден ашпас.

3.15. Эжиндирип чоруур судно турар черлерни (понтоннар) эрикке бүзүрелди-биле быжыгалаан турар азы бодунуң штаттыг турар черинге якорь-биле быжыгалаан турар.

3.16. Баазаның турар черинге быжыгалаан биче хемчээлдиг судноларның бортуңуң дугаарын, хевирин болгаш суднонуң адын (бир эвес бар болза), сериязын болгаш суд-но билединиң дугаарын, судно ээзиниң адын, фамилиязын, адазының адын, ооң чурттап турар чериниң адресин болгаш теле-фонунуң дугаарын, суднонуң радиостан-циязының хевирин болгаш радиочастотазын айтып тургаш флоттуң отчет журналынга киир бижиири албан.

Баазага түр чедип келген судноларны, база ол-ла журналдың тускай кезээнге киир бижиир, орта суднонуң кол келген пункту-зун немей айтыр, херек кырында кажан чоруурун демдегеп каар.

3.17. Биче хемчээлдиг судноларның эжиндиришкинче үнерин болгаш келирин, оларны баазаның девискээринден ырады сөөртүрүн контролдаары-биле көрдүнгөн

чурумну баазага тургузары албан, а база судноларның ажылчын байдалы дээш, ажыл-дап турар судноларның башкарыкчылары болгаш судно башкараарының документи-лери, чүктүң хемчээли болгаш пассажир-лерниң санының хемчээлин сагыыры дээш, баазаның суг кырынга шимчээшкинниң дүргенин тургузар.

3.18. Судно баазадан эжиндиришкинче үнерде (баазаның девискээринден ырады сөөртүрдө) отчет журналынга суднонуң үнерин болгаш келгенин чурум езугаар бижиири албан; суднонуң бортуңуң дугаа-ры, судно ээзиниң фамилиязы, ады, адазы-ның ады, борта чоруур кижилерниң саны, маршрутче үнериниң болгаш келгениниң хүнү, шагы, баазага эеп келириниң үези. Баазага судно эеп келгенде, журналга херек кырында келген хүнүн болгаш үезин демдеглээр.

3.19. Биче хемчээлдиг судноларны эжин-диришкинче үндүрерде чөпшээрел бербес таварылгалар;

судно башкарыкчызының биче хемчээл-диг судно башкараар шынзылгазы, судно би-леди (тургустунган чурум-биле ооң хоол-газын бүзүркенде), техниктиг талон чокта: судно борт номерин биживээнде азы ооң судно билединде бижидилгези дүүш-пейн турда;

биче хемчээлдиг судноларны ажылгаа-рынга таарышпас чедир кылдынмаан чүүлдер тыгылганда;

тургустунган чурумдан пассажирлерниң саны көвүдөп турар болгаш чүк ажып турар хажыдышыкыннар илереттингенде;

суднога көрдүнгөн камгалал, өртке удур болгаш суг үндүр сордулар дериг-херек-селдер чок болган таварылгада;

суднога частып болур болгаш өртке айыылдыг чүктөр тыгылганда, бир эвес судно ол чүктөрни сөөртүрүн көрдүн-мээн болганда;

баш бурунга берип турар гидрометео-рологтуг медээ, ол хевирниң суднозунуң эжиндиреринге суг хөөлбээ айыылдыг бай-далды тургузуп, байдал тургустунуп кел-генде;

судно башкарыкчызы эзирик байдалдыг турда.

Үстүнде айтылган чүүлдерни хажыдып биче хемчээлдиг судно эжиндиришкинче бодунуң кара туразы-биле кирипкен таварылгада, ол дугайында Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-ниң чоогунда турар кезектеринче дамчыдар болгаш суднонуң эжиндиришкинче үнери отчет журналынга демдегелди кылыр.

3.20. Озал-ондактыг байдалдыг судно баазага келгениниң дугайында азы кижилер өлгөн таварылгада Россияның Тыва Рес-публика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-ниң кезектеринче дамчыдар болгаш суднонуң үнериниң болгаш келириниң отчет журна-лынга демдегелди кириер.

4. Биче хемчээлдиг судноларны эжин-дирер суг объектилерин ажылгаарына тус черниң онзагай байдалы

4.1. Судно башкарыкчылары биче хем-чээлдиг судноларны ажылгаарда тус черниң чамдык хемнериниң (ужарларның) онзагай байдалын өөренип көөрү чугула болгаш сугга айыыл чок чоруктуң Чурумунуң негел-дизин болгаш амгы Чурумну шыңгыы сагыыр.

4.2. Ужарларны болгаш суг оруунуң өске-даа айыылдыг участоктарын эртеринге техниктиг характеристиказы дүүшпес биче хемчээлдиг судноларны ажылгаарын хоруур.

4.3. Тыва Республиканың суг объек-тилерин турисчи фирмалар болгаш хамаа-тылар суг туризми кылдыр ажылгаар сорул-галыгда, судноларның санын болгаш суг маршрутун айтыптышаан киржикчилерни Россияның ОБЯ-ның Тывада дилеп-тывар отрядына болгаш маршруттуң шимчээшки-ни чоруп турар девискээриниң тус чер бот-башкарылга органнарына бүрүткедир.

4.4. Бо Чурумунуң 2-5 пунктларының негелдизин сагып тургаш, Улуг Енисей бол-гаш Биче Енисейге, Енисейге, Саян-Шу-шенск суг хөөлбээнге болгаш Чагытай хөл-дүн суг кырынга гидроциклдерни болгаш дүргөн чоруур биче хемчээлдиг судноларны ажылгап болур.

4.5. Улуг улустун үделгези чокка школа назыны четпээн бичи уругларны биче хемчээлдиг судноларга аргыштырары хоруглуг (уруглар бүрүзү үдеп чоруур улуг кижилиг болгаш камгалал жилеттиг болур).

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 14-те №738 доктаалы-биле бадылаан

Сугга кижилерниң амы-тынын камгалаарының Чуруму

1. Ниити чүүл
1.1. Тыва Республиканың суг объектиле-ринге кижилерниң амы-тынын камгалаар амгы Чурумуну (моон сонгаар — Чурум) Рос-сия Федерациязының Суг кодекзинге (2006 чылдың июнь 3 №74 Федералдыг хоойлу), 1999 чылдың октябрь 6-да № 184 «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүнө эрге-чагыргазының күүседикчи органнары-ның болгаш хоойлужудулгазын (төлээлекчи)

организаастаарының ниити принциптерин дугайында» Федералдыг хоойлу, 2003 чыл-дың октябрь 6-да №131 «Россия Федерация-зынга тус чер бот-башкарылга органнарын организаастаарының ниити принциптерин дугайында» (2004 чылдың декабрь 29-та №199 Федералдыг хоойлуну редакторлаан) Федералдыг хоойлу, 1999 чылдың март 30-де №52 «Чурттакчы санитар-эпидемиологтуг чагай чоруунуң дугайында» (өскерилгелер

болгаш немелделер-биле) Федералдыг хоойлуга, Россия Федерациязының Чазааның 2003 чылдың декабрь 30-де №794 доктаалына, Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза берге байдал болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр талазы-биле яамызының биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле Күрүне инспекциязының дугайында Россия Федерациязының Чазааның 2004 чылдың декабрь 23-те №835 доктаалы-биле бадылаан Чурумга, Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың декабрь 14-те №769 «Суг объектилеринге кижилерниң амы-тынын камгалаар чурумун бадылаар дугайында» доктаалына дүүштүр ажылдап кылган.

1.2. Эштин черлерге болгаш өске-даа кижилерниң массалыг дыштаныр суг хөөлбөктеринге, туризм черлеринге, спортка, хем кежер черлерге кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраарына негелдени болгаш байдалды Чурум тургузуу турар болгаш ону Тыва Республиканың девискээринде турар шупту суг ажыгларчылары, бүдүүлгелер, албан черлери, организациялар, юридиктиг албан черлери болгаш хуу кижилер албан күүседир хүлээлгелиг.

1.3. Суг объектилерин дыштаныллага, туризмге, спортка сорулгалыг ажылгаарда, хууда болгаш амыралдыг херегелдинге суг объектилерин ажыглаар чурумга дүүштүр боттандырып чорудар. Суг объектилерин ажыглаарына бээриниң дугайында шиитпирни азы суг ажыгларчынын керээзинге үндөзүлгө тус чер бот-башкарылга органнары тургузар.

Төлөвилээри, салыры, тудары, чаартып кылыры, ажыгларга кириери болгаш дыштаныллага ажыглаар сорулгалыг бажыңнар, тудуглар, ооң иштинде эштин черлерниң чаагайжыдылгазын суг хоойлужудулгазынга болгаш тудуг хоойлужудулгазынга дүүштүр боттандырып чорудар.

Массалыг дыштаныллага, эштинге, туризмге болгаш спортка суг объектилерин ажыглаарына, суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүне контролон болгаш хайгааралын боттандыраар, Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның Кол эргелелинин составында биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле Күрүне инспекциязы болгаш девискээр органнары, амгы Чурумну сагып тургаш күрүнене санитар-эпидемиологтуг хайгааралын боттандырып чорудар органнарга таарымчалыг дугуржулганы тус черниң бот-башкарылга органнары тургузар.

1.4. Суг объектилериниң дыштаныллага көрдүнгөн черлеринге, нити ажыгладдыг суг объектилеринге эштин, биче хемчээлдиг судноларны, суг мотоциклдерин болгаш өске-даа техниктиг херекселдерин ажыглаарын хоруп болур, а база өске-даа хоруглуг таварылгаларны тургузуу болур, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында көрдүнгөнү-биле массалыг информация чепсектерин таварыштыр чурттакчы чонга ооң дугайында чарлап дындадыр, хем кыдыын дургаар тускай информация демдектерин салыр азы өске-даа аргаларны ажыглаар.

1.5. Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы чылдың-на сугга кижилерниң амы-тынын камгалалының байдалын сайгарып чугаалажыр болгаш суг объектилеринге кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраар чылдың планын бадылаар.

1.6. Сугну ажыглаарының дугайында керээни долдуурда азы суг объектизин ажыглаарына бээриниң дугайында шиитпирни хүлээп алганда, эштинге көрдүнгөн массалыг дыштаныр черлерге, биче судноларны турар баазаларына (тудугларынга), кежер черлерге, эжиндирер көвүрүлгелерге, кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле негелдени болгаш байдалды Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның девискээр органнары-биле дугуржуу албан.

Керээде болгаш шиитпирде айыттыганын негелдени база байдалды суг ажыгларчылары сагываанда азы амгы Чурумну каржызы-биле хажытканда, суг хоойлужудулгазында тургустунган чурум-биле суг объектизин ажыглаар эргезин соксадыр.

1.7. Бүдүүлгелер, албан черлери, организациялар суг хөөлбөктеринге экскурсиялар, дыштанылганың коллективтиг үнүүшкүннерин азы өске-даа массалыг хемчеглерни эрттирип тургаш, долгандыр турар хүрээлелди камгалаар, хөй-ниитиниң корум-чурумун тудар болгаш кижилерниң сугга айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижилерни тургузар.

1.8. Кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле негелдени күүселдези дээш хайгааралды болгаш контролду тургузар болгаш биче хемчээлдиг судноларны баазаларына, эштин черлерге, хем кежеринге (паромнуң кежер черлерден аңгыда) биче хемчээлдиг судноларны ажыглап турар черлерге болгаш дош кыры-биле кежеринге кижилерниң амы-тынын камгалаар, а база Россия Федерациязының

иштиги сугларының даңзызында кирбээн, иштиги сугларны эжиндирер көвүрүлгелеринге Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-ниң эрге-дужаалдыг кижилери боттандырып чорудар.

1.9. Эштин черлерниң болгаш эштинге суг кырының санитарлыг байдалы дээш контролду күрүнене санитар-эпидемиологтуг хайгааралының девискээр органы боттандырып чорудар.

1.10. Сугга когараан кижилерге медицина дузазын чедиреринге медицина ажылдакчыларының дежурныйлаашкынын (санитар машиналары) болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарын милиция ажылдакчылары суг объектилеринге чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының бадылаан планына дүүштүр боттандырып чорудар.

1.11. Суг хөөлбөктеринге (үер, судноларга озал-ондак болганда дээш, оон-даа өске) онза байдал тургустунганда дилээр болгаш озал-ондактан камгалаар ажылдарны, ол ажылдарны чорударының чурумун болгаш организастаарын хоойлужудулгада көрдүнгөнү дүүштүр боттандырып чорудар.

1.12. Амгы Чурумнуң негелдезин сагыры дээш контролду Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ боттандырып чорудар.

1.13. Амгы Чурумнуң негелдезин хажыткан кижилер, күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр харысалгага онаажыр.

2. Эштин черлерге негелде

2.1. Эштин сезоннуң эгелээриниң бетинде күрүнене санитар-эпидемиологтуг хайгааралының бүрүн эргелиг девискээр органы эштин чер бүрүзүн албан көөр болгаш эштин черниң девискээриниң санитарлыг байдалын болгаш сугнуң кыры эштин болуруна тааржырының дугайында санитар-эпидемиологтуг түннелди үндүргөш бээр, а база водолазтыг шинчилелди чорудары албан, эштин черниң ханызын 2 метрге чедир аштап-арыглаар болгаш ажыглаарына тааржыр техниктиг шинчилелди чылдың-на чорудар.

Сугнуң лабораторлуг шинчилелин дакпыр чорударын тургузар;

-эштин сезон эгелээриниң бетинде бир неделяда ийи катап санитар-химиктиг болгаш микробиологтуг көргүзүлгелер талазы-биле;

-эштин турар сезоннуң үезинде айда ийден эвээш эвес ийи черден сугнуң анализин алыр.

2.2. Эштин черлерни ажыдарына болгаш ажыгларының угланышкынының талазы-биле чөпшээрелди оларга, Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-ниң эрге-дужаалдыг кижилери бербээн болза, хоруглуг.

2.3. Эштин сезон үезинде суг ажыгларчылары (эштин черлериниң ээлери) эштин черлерге эргежок чугула эжиндирер дериг-херекселдиг камгалал постуларын албан тургузар, сугга айыыл таварышкан кижилерге дуза чедиреринге болгаш кижилер-биле аас-кежик чок таварылгаларны болдурбазы-биле ол постуларга камгалал дежурныйлаашкынын тургузар. Ол камгалакчылар эштин турар үеде сугга берге байдалга таварышкан кижилерге баштайгы дузазын чедирериниң аргаларын болгаш нормаларын дужааганынын түннели-биле тус черниң бот-башкарылга органнары тургустунган чурум-биле берген эштин черлерге камгалал ажылын чорударына чөпшээрелди болур.

Камгалал постунуң ажылының чурумун (камгалакчыларның дежурныйлаашкыны) тус черниң бот-башкарылга органнары-биле дугурушканын езугаар эштин черлерниң ээлери тургузар.

Камгалал постуларын ажылы дээш контролду суг ажыгларчылары (эштин черлерниң ээлери), тус черниң бот-башкарылга органнары болгаш Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ кезектери боттандырып чорудар.

2.4. Эштин черлер сугнуң агып турар агымында 500 метрден өрү эвес хемчээлге турар болгаш адаккызы портдан, гидро-техниктиг тудуглардан, судно турар черлерден, нефть кудар тудуглардан 1000 метрден куду эвес турар.

Эштинге тускайлап каан черлерге болгаш ооң агымында өрү 500 метр черге дириг амытаннар эжиндирери болгаш хепчууру хоруглуг.

2.5. Эштин черлерниң хем эрин чыс суунуң агымы кирбес кылдыр кылып каан турары албан, а сугнуң дүвү 2 метрге чедир хая-даш чок турар, ол хемчээл хем эринден 15 метрге чедир турар болгаш ол черлерни даштан, суг үнүштеринден, шилден болгаш өске-даа эштинге айыылдыг чүүлдерден аштап-арыглаар.

2.6. Эштин черлерге суг шөлү агым сугларга чаңгыс эштин турар кижиге 5 дөрбелчин метрден эвээш эвес турарын хандыраар, а агым суг хөөлбөктеринге 2-3 катап хөй болур. Кижиге бүрүзүгү эштин черниң хем эриниң шөлү 2 дөрбелчин метрден

эвээш эвес турары албан, а тускай эштин черлерге-3 дөрбелчин метрден эвээш эвес.

2.7. Эштинге тускайлап каан черлерге, чер аadaan үнүп турар суглар турбас ужурулуг, агым суглар секундада 0,5 метрден ашпас турар. Эштин черлер хем эрин-биле көвүрүлгелер азы чада-биле кончуг быжыг тудушкан турар, сугже кирерде таарымчалыг турары албан.

2.8. Эштин черлерниң эштин кызыгаарын кызыл азы кызыл-сарыг буйкалар демдектеп каар, оларның аразының хемчээли 20-30 метрден ашпас, ханызы 1,3 метр болур. Эштин черниң кызыгаары судно чоруур зонаже кирбес.

2.9. Уругларның дыштаныр болгаш эштин черлери нити негелдеден аңгыда, долгандыр кызыгаарлап каан турар. Ол эштин черлерге камгалал дээрбектери турар болгаш ужуру чагыларга азып каар, хем эриниң аразын 3 метр хемчээлге тургузар.

Уруглар эштин суг хөөлбөктериниң тереиниң эң үстүкү хемчээли 0,7 метрден 1,3 метрге чедир турары албан. Эштинге көрдүнгөн черниң суг кырының кызыгаарын эштин чоруур көскү демдектер-биле демдектеэр.

Уруглар эштин черлерниң хем эрин иемдик турары албан болгаш оңгарлар турбас. Эштин черлерге хаттан камгаланыр шөлдер турары албан. Малгаштыг черлерге эштин чер тургузарын чөпшээрес. Эштин олуттуң бир шөлүнүң адаккы хемчээли 4 дөрбелчин метр турары албан.

2.10. Эштин черлерге сугже халыыр черни дерип тургузар, чурум езугаар, хем эриниң ханы участоктарына турары албан. Ындыг участоктар чок болган таварылгада ханы суглуг черлерге ыяш көвүрүлгелери азы салды тургузар. Халыырынга айыыл чок байдалды хандыраар, ханы черлерге сугже халыырының чадазын тургузуу ал болур.

2.11. Амгы Чурумдан ушта бижидилгелерни, сугга аас-кежик чок болган таварылгаларны профилактика талазы-биле материалдарын, агаарны болгаш сугнуң температуразының дугайында медээлерни бижээн стендлерин дерип тургузар, чыдар черлерни, хүн херелиден камгаланыр майгынарны, душтарны, чылыг суглуг бактарны, ижер сугну четчир саны-биле хандыраар.

2.12. Эштин черниң судно чоруу талазына хем эринче кирер чери караңгылай бээр, 2 метрден чавыс эвес бедиктен долгандыр чырыдып турар ак чырыкты тургузар, судно талазыдан билдингири-биле көстүп турар кылдыр.

2.13. Эштин черниң хем эринин кезээнге 5 метрден ырак эвес аразы 50 метр чагыларны тургузар, орта камгалал дээрбектерин азып каар. Ол дээрбектерге эштин черниң адын бижири болгаш «Дүжүп бар чыдар кижиге октап бер» деп бижип каар. Эштин черге медээ бээр-биле бедии 8-10 метр көк өңнүг мачтаны тургузар. Эштин чер чөпшээрээн» деп бижиктиг 70x100 сантиметр сарыг тукту болгаш «Эштин хоруглуг» деп бижиктиг диаметри 1 метр кара шарны азар.

2.14. Эштин чер чурум езугаар радио-жуутунган турар, телефон харылзаазы турары албан, а база когараан кижилерге бирги медицина дузазын чедирер бажың турары албан.

2.15. Эштин черлерге эштин суксуннар садары хоруглуг.

3. Чурттакчы чоннуң эштин болгаш өске-даа суг хөөлбөктериниң массалыг дыштаныр черлеринге айыыл чорукту хандыраар талазы-биле хемчеглер

3.1. Суг ажыгларчылары (эштин черлерниң ээлери), биче хемчээлдиг хемелер талазы-биле күрүне инспекторлары, станцияларны болгаш постуларны камгалал ажылдакчылары, ВОСВОД ажылдакчылары болгаш хөй-ниитиниң идепкейжилери сугга кижилер-биле аас-кежик чок таварылгаларны болдурбазының талазы-биле тайылбыр ажылын эштин черлерге болгаш массалыг дыштаныр черлерге, харылзаанын техниктиг херекселдерин, чурук стендлерин, профилактиктиг материалдарны ажыглап тургаш чорудар.

Хем эриниң узуну 200 метрден азып турар эштин черлерниң ээлери, болушкун болган черге камгалакчыларын дүрген келдиртири-биле техниктиг дериг-херекселдерни эштин черге тургузарын хандыраары албан.

3.2. Кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраар кезээнге күрүнене биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле инспекторларының, камгалакчыларны, милиция ажылдакчыларының айтышкынын, эштин болгаш массалыг дыштаныр черлерге корум-чурумну тударына суг ажыгларчылары (эштин черлерниң ээлери) болгаш хамаатылар албан күүседир.

3.3. Сугга берге байдалга таварышкан кижилерге, бодунуң талазыдан чедирип болур дузаны хамааты бүрүзү күүседир.

3.4. Эштин болгаш массалыг дыштаныр черлерге хоруглуг чүүлдер;

1) хоруп турар демдектер болгаш бижиктер салып каан щиттерлиг черлерге эштин;

2) эштин кызыгаарын айтып турар буйкаларны ажыр эштин;

3) моторлуг, парустуг судноларга, хемелерге болгаш өске-даа эжиндирер дериг-херекселдерге чокшулады эштин, сугже халыырынга таарыштыр кылдырмаан тудугларны ажыглаары;

4) суг хөөлбөктерин болгаш хем эрин хирлендирип база бокалдырып болбас;

5) эзирик байдалдыг тургаш эштин;

6) бодунга ыт болгаш өске-даа дириг амытаннарны ап алган келири;

7) тускайлап көрдүмээн черлерге мячик-биле болгаш өске-даа спортчу оюннарны ойнаары, а база сугга кайы хамаан-чок ойнаары, эштин турар кижилерге шаптыктаары, меге дүвүрээзиниң кыйгы үндүрери;

8) эштинге айыылдыг чүүлдү тургузуу болур манзага, чудукка, чыдар ыяштарга, автомобиль камераларына өске-даа чүүлдер-биле эштин.

3.5. Кижилерни эштин өөредирин эштинге тускай көрдүнгөн черлерге чорудар. Өөредилгени чорудуп турар бажы өөредип турар кижилерниң айыыл чок чоруу дээш харысалганы бодунга алыр.

3.6. Улуг кижилер эштинге көрдүмээн черлерге уругларны эжиндирерин болдурбас хүлээлгелиг, эштинге таарыштыр кылдырмаан дериг-херекселдерни ажыглаарын болгаш сугга өске-даа хажыдышкынарны болдурбас.

3.7. Уругларның дыштаныр турар лагерьлеринге, оларны эштинге өөредиринге методиктиг удуртулганы болгаш уругларның айыыл чок чоруу дээш удуртулганы алган, эжиндирер талазы-биле инструктор чокта эштин черлерни ажыглаары хоруглуг.

3.8. Хемче чок турар шөлү эштиниң талазы-биле кичээл эрттиреринге дерип белеткээр, орта эштинге ажыглаар манзалар, резин дээрбектер, эштин билбес кижилерге деткимче бээр иткиниш, эштинге деткимче бээр курлар болгаш өске-даа дериг-херекселдер албан турар. Уругларның дыштанылга лагерьлеринге шын эштинге болгаш организациязы дээш контролду, ол лагерьлерниң удуртулганы боттандырып чорудар.

3.9. Суг хөөлбөктериниң ханы эвес, дүвүнде хая-даш, сиген, шилдер болгаш суг үнүштери чок черлерни эштинге шилип алыр. Эки эштин болгаш шыннып билер кижилер эштин черлерни шинчилээр. Ындыг черлерге уругларны эштин улуг кижилер контролдаар.

4. Хем кежеринге хемелерни болгаш эжиндирер көвүрүлгелери ажыглаарының айыыл чок хемчеглери

4.1. Хем кежер черлерни тургузарын болгаш ажыглаарын хоойлужудулга езугаар тургускан турары албан, ону суг ажыгларчылары (хем кежер черлерниң ээлери) ажыглаарының чурумунга бадылаан турар, кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраар болгаш долгандыр турар хүрээлелди хирлендирерин болдурбас, ажылчын байдалга турар ужурулуг.

4.2. Хем кежер болгаш эжиндирер көвүрүлгелери ажылының чурумун (моон соңгаар-кежери) Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнары азы тус чер бот-башкарылга органнары-биле (кежериниң статусундан хамаарылгалыг) дугуржулганы талазы-биле ону ажыглап турар организациялар тодарадыр, а база судно ажыл-агыйының айыыл чок чоруу дээш хайгааралды боттандырып чорудуп турар органнар.

4.3. Хем эриниң тудугларының, бажыңнарны болгаш пассажирлер манаар павильоннарны, суг аңгылаар черлерни, судно турар черлерни, камгалал херимнерин, эжиндирер көвүрүлгелери аңгылаар тургузулганының, суднодан бадар чадаларны болгаш эртер черлерниң техниктиг байдалы, оларны көрдүнгөн негелдезинге дүжүп турары албан.

4.4. Хем кежер черлерни эң-не көскү черлеринге, кижилер-биле аас-кежик чок болур таварылгаларының профилактиказының талазы-биле материалдарны болгаш пассажирлерни олуртуун болгаш дүжүрерин, чүжүктү чүдүрерин болгаш чүжүктү дүжүрерин кириштир, хем кежеринге ажыглаар чурумнардан ушта бижээн чүүлдерни стендлерни (щиттерни) тургузар.

4.5. Иштиги суг оруктары кежеринге судноларның шаптаразын болгаш айыыл чок чоруун хандыраары албан, тургустунган чурумга дүүштүр эжиндирериниң оттарын болгаш демдектерин салыр. Дүнеки үеде хем кежерин чырыткан турары албан, орта светофор болгаш үн медээзиниң дериг-херекселдери турар.

4.6. Хем кежерде тургустунган чурумга дүүштүр камгалал болгаш өртке удур дериг-херекселдер турары албан, а эжиндирер хемелерге — камгалал дээрбектери.

4.7. Хем кежеринге ажыглап турар дериг-херекселдерниң документациязы турары албан, күрүне бүрүткелди, эжиндирип болур кылдыр тодараткан техниктиг шинчилел болгаш суднону эжиндиринге айыыл чок чоруу дээш хайгааралды боттандыраар органнарның тургусканы негелдеге дүүштүр ажыглаары.

Эжиндирер дериг-херекселдерниң борт дугаары, оттар (демдектер) болгаш үн медээзин бээринге дүүштүр бүрүткелди эртен турары албан.

5. Дош кежиглерин ажыглаарына айыыл чок чорукту сагырының хемчеглери

5.1. Дош кежиглерин шинчилээрин, төлевилээрин, тудуун болгаш ажыглаарын орук адырының нормазына (ОАН-218, 010-98) дүүштүр чорудар.

Дош кежиглерин (кежиглерниң ээлери) организаастаарына, ажыглаарына, орта ажыглаар дериг-херекселдерниң чөпшээрели турары албан.

5.2. Дош кежиглериниң ажыглаарының чурумун Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнары азы тус черниң бот-башкарылга органнары (кежериниң статустундан хамаарылгалыг), Россияның ИХЯ-ның орук шинчээшкининиң айыыл чок чорунун күрүне инспекциязының органнары (ОШАЧКИ) болгаш Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-биле дугуржулганың талазы-биле ооң ажыгалын организаастап чорудуп турар организациялар тодардыр.

Чүктү сөөртүрүн болгаш пассажирлерни аргыштыраар норманы болгаш транспорттун шинчээшкининиң чурумун, доштун кайы-хире аар чүктү кежирип болурунун прогнозунга дүүштүр хем кежериниң администрациязы тургузар.

5.3. Кежеринге көрдүнген черлер дараазында байдалды хандырган турары албан;

1) хем кежеринче баар оруктар болгаш чадалар чагайжыттыг турар;

2) хем кежер районга агып чыдар чылыг суглар болгаш чер адаандан үнүп турар суглар чок турары албан.

3) хем кежер орукка чүк сөөртүрүнүн чаңгыс талаалыг шинчээшкини турар. Удур келир шинчээшкинге биргизинге кожа орукту кылыр, оларның аразының хемчээли 100 метрден ашпас. Оруктун камбаан чүктүгү улуг-биче хемчээлинден 5 метрден улуг кылдыр тургузар, ыналза-даа нефть болгаш газ тывыкчыларының хем кежер кышкы оруктан ашпас болур. Дош кежер орук аргалыг-ла болза, дорт турар ужуруг болгаш хем кежериниң ээр оору 45 градустан ашпас турар. Долганыр радиустун үстүкү хемчээли 60 метрден ашпас турары албан.

5.4. Хем кежериниң кызыгаарының аразын 25-30 метр кызыгаарлап турар өргенер-биле демдектер, шинчээшкининиң айыылдыг черлеринге кызыгаарлап турар демдектерни салыр.

5.5. Суг хөөлбээнин кайы-даа талазында эриктенге, чүктүгү машиналарның хем кежеринче бадарына транспорт херекселдери турар шөлдү бетоннап тургаш тургузар, ону долгандыр суг агып чыдар ханы дилиндекти кылыр, бок октаар аңгы хааржакты кылып тургузар. «Сугга дүжүп чыдар кижиге октап бер» бижип каан камгалал дээрбектерин азып каан щитти тургузар, узуну 10-12 метр камгалал хендири турар. Щиттин чанынга дошче ойлу берген кижилерге дуза чедиринге ажыглаар камгалал манзылары, иштикиштер, чадалар, узуну 5-6 метр чудуктар албан турар.

Хем кежер черлерге автотранспорттун улуг шинчээшкини тургустунуп келгенде кижилер чынныр көжүп чоруур пункттарны тургузар болгаш транспорт херекселдери үрелгенде, оруктан өскээр чайладыр таварылга тургустунуп келгенде ажыглаар улуг күштүг сөөртүкчү машиналар дежурныйлап турары албан.

Транспорт херекселдериниң хем кежерде шинчээшкинин дүргенин шакта 10 км. ажырып болбас. Автомобильдер ийи азы үш дугаар дамчыдылгага шимчеп чорууру албан. Автомобильдериниң эжи албан ажык чоруур, чолаачы болгаш пассажир камгалал резинин адырып кааптар.

5.6. Хем кежеринге кижилерниң айыыл чоруун хандыраары-биле ведомствонун камгалал постузун тургузар, ону дошка айыылга таварышкан кижилерге дуза чедириниң аргаларын билер камгалакчылар-биле хандыраар. Хем кежеринге чүктүг машиналарның улуг шинчээшкини тургустунуп келгенде Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның ОШАЧКИ ажылдакчыларындан немелде постуну тургузар.

5.7. Хем кежеринче кирер орукка тускай щитти тургузар, орта кандыг транспорттун хевири-биле, кайы хире аар чүктүг машина бо хем оруун кежип болурун, шинчээшкининиң аразы кайы хире хемчээлдиг болурун, дүрген чоруурунун хемчээли дээш хем кежеринге айыыл чок чорукту хандырып турар өске-даа негелделерниң информациязын бижээш, аскан турар.

5.8. Хүннүн-не эртен болгаш кежээ, чылыг дүжүргө хүндүс доштуң кылынын хемчээр болгаш ооң структуразын тодардыр. Доштун кылынын оруктун бүгү дүртү-биле хемчээр болгаш ылаңгыя энне ханы черлерни болгаш кайда сугнуң агымы дүрген чоруп турар черлерни. Дош-

тун дүрген эриринден чайлаар болгаш чүктүг аарын бадырбас сорулга-биле хем кежер черниң харын доктаамал аштап турар.

5.9. Хем кежер черлерге хоруглуг чүүлдер;

1) балык өлүреринге болгаш өске-даа сорулгаларга дошту үттээр;

2) камгаланыр кылдыр кылдынмаан болгаш камгалал чок черлерден кежери.

5.10. Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-ниң биче хемчээлдиг хемелер талазы-биле күрүне инспекторлары кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраарына хамаарылгалыг болгаш ону ажыглаарына чөпшээрелди бээр-биле хемниң дош кыры-биле кежер кезээнге техниктиг шинчилелди чорудар.

6. Дошка айыыл чок чоруктун хемчеглери

6.1. Дош кыры-биле суг хөөлбектерин кежерде, хем кежеринге дериттинген азы оруктар салдыг черлерни ажыглаар, олар чок болганда-чадаг кылаштап тургаш доштун быжыын хынаар. Хоруглуг демдектер салып каан черлеп дош кыры-биле кежери болдурбас.

6.2. Дош кыры-биле чоруп оргаш, кылын хар-биле шыптыган участоктары болгаш айыылдыг черлерни оюп эртер. Дүрген агымныг, кара суглуг, кырынче сиген үнүп келген черлерни, үлетпүр бүдүрүлгелериниң чылыг суу кири агып чыдар болгаш дош белеткелни чорудуп турар болгаш өске-даа черлерге, кончуг серемчилелдиг чорууру албан.

Кылыны 7 сантиметрден эвээш эвес болгаш ногаан өңнүг дош кыры-биле кежери айыыл чок.

6.3. Бөлүк кижилер дош кыры-биле кежерде бот-боттарының аразы 5-6 метр кылдыр чоруур болгаш берге байдалга таварышканга дүрген дуза чедиринге белен чоруур.

Чүктүгү шанак-биле сөөртүр азы дош кырының улуг шөлүн ээлеп турар херекселди ажыглаар.

6.4. Дошту кончуг хынамчалыг хынаан соонда суг хөөлбектериниң дожунга конькилээринге ажыглаар чөпшээрелди бээр, ооң кылыны 12 сантиметрден эвээш эвес болуру албан, а массалыг чуңгулаашкына, 25 сантиметрден эвээш эвес болур.

6.5. Дош кыры-биле суг хөөлбээн кежерде лыжа оору салдыг черни ажыглаарын сүмелеп турар, а бир эвес ыңдыг орук чок болза, лыжаның баглаажындан холун уштуп алыр болгаш идиктиг быжыглаашкынын адырып каапкаш шимчеп чоруур. Рюкзак азы чүктүг чаңгыс эгинге чүктөп алыр.

Лыжалыг чоруп орак кижилерниң аразының хемчээли 5-6 метр турар.

Лыжалыг кижилер чоруп орда, бажынга чоруп орак кижиге даянгыжы-биле дошту соктап, быжыын болгаш байдалын хынап чоруур.

6.6. Дош адаандан балыктап тургаш хөй үттерни үттээрин кызыгаарлап болгаш чаңгыс черге хөй кижилер чыгып болбас.

Балыкчы бүрүзүңгө узуну 12-15 метр хендири камгалал херексели кылдыр ап алырын сүмелеп турар, ооң бир ужуң 400-500 грамм чүккө быжыглай баглап каар, а өске ужуң аскыш кылдыр белеткеп алыр.

6.7. Дош адаандан балык өлүрер үеде балыкчыларның хөй чыгыр черинге тус черниң бот-башкарылга органнары камгалал постуларын тургузарын хандыраар, ол районда гидрометеорологтук байдалдың дугайында информацияны доктаамал берип турар болгаш харылзааның дериг-херекселдери, электрилиг мегафоннар, камгалал дериг-херекселдери-биле хандырылган, белеткелди эртен камгалакчыларны тургузар.

Эриктен дош адырлып чоруур айыыл тургустунуп келзе, камгалакчылар ол дугайында балыкчыларга дораан дындадыр болгаш оларны доштан уштуп алыр талазы-биле хемчеглерни алыр.

7. Дошту белеткээр болгаш хөрзүнү казар талазы-биле ажылдарны бүдүреринге айыыл чок чоруктун хемчеглери

7.1. Хем эрининиң чоогундан, хөлдөрдөн болгаш өске-даа кижилерниң массалыг эштир черлери суг хөөлбектеринден хөрзүнү казар талазы-биле ажылдарны чорударда, Россияның Тыва Республика талазы-биле ОБЯ-ның БСКИ-ден болгаш суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнениң контролон болгаш хайгааралын боттандырып чорудуп турар органнар-биле дугуржулгага дүүштүр тус чер бот-башкарылга органнары чөпшээрелди бээр.

7.2. Бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар хөрзүнү, торфту казар талазы-биле ажылдарны, эштир черлерин суг дүвүн ханыладырынга болгаш чурттакчы чоннун өске-даа массалыг дыштаныр черлеринге база ооң чоогунга ажылдарны чорударда, сугга айыыл чок чорукту хоруп турар демдектерни салып тургаш, эштиринге айыылдыг участоктары долгандыр херимнээр хүлээлгелиг, а ол ажылдар доозулгандан дүвүңгө чедир дескилээр.

7.3. Суглуг турган карьерлерге кижилер-биле аас-кежик чок болган таварылга дээш харысалганы ол ажыл доозулгаже чедир, хөрзүн казарын боттандырып чорудуп турган организация бодунга алыр.

7.4. Чурттакчы чоннун массалыг дыштанырынга көрдүнгөн, суглуг турган карьерлерге хөрзүн казар талазы-биле ажылдар доозулганда, ол ажылды күүседип турган организациялар хем эриниң талазын 1,7-2 метр ханы кылдыр дескилээр хүлээлгелиг.

7.5. Дош белеткээр талазы-биле ажылдарны чорудуп турар бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар кижилерге айыылдыг участоктары долгандыр херимнээр болгаш сугга айыыл чок чорукту хоруп турар демдектерни салыр.

8. Сугга айыыл чок чоруктун демдектери

8.1. Сугга айыыл чок чоруктун демдектерин суг ажыгакчылары (эштир черлерин, хем кежер черлерин, эжиндирер көвүрүлгелерин, биче хемчээлдиг хемелерин турар баазаларының ээлери), бүдүрүл-

гелер, албан черлери, организациялар, ханы тудуг ажылын чорудуп турар организациялар азы сугга кижилер-биле аас-кежик чок таварылгаларны болдурбазының талазы-биле сорулгалыг ажылдарны чорудуп турар организациялар тургузар.

8.2. Айыыл чок чоруктун демдээ дөрт булуңчук хевирлиг болур болгаш талаларының хемчээли 50x60 см, манзалардан, кылын шуугайдан, чуга демирлерден азы өске-даа быжыг материалдардан кылыр.

Айыыл чок чоруктун демдээн күрүне хайгааралының бүрүн эргелиг органнарының аитып берген көскү черинге тургузар болгаш чагыга быжыглаар (ыяш, демир, демир-бетон болгаш оон-даа өске), бедин 2,5 метрден чавыс эвес болур.

8.3. Сугга айыыл чок чоруктун демдектеринин характеристиказы

№	Демдекте бижээни	Демдекте тодардып бижээни
1.	Эштир чери (кызыгаарын метрге айтып каар)	Ногаан рамага. Үстүңгө бижир. Адаанга эштип чоруур кижини чоруур. Демдекти ак өңнүг чагыга быжыглаар.
2.	Уруглар эштир чер (кызыгаарын метрге айтып каар)	Ногаан рамага. Үстүңгө бижир. Адаанга сугга турар ийи уругуну чоруу турар. Демдекти ак өңнүг чагыга быжыглаар.
3.	Дириг амытаннарның эштир чери (кызыгаарын метрге айтып каар)	Ногаан рамага. Үстүңгө бижик турар. Адаанда чурукка эштип чоруур ыт турар. Демдекти ак өңнүг чагыга быжыглаар.
4.	Эштирин чөпшээрес (кызыгаарын метрге айтып каар)	Кызыл рамага, солагай талакы азындан диагоналдай кызыл шыйыг чортур. Үстүңгө бижик турар. Адаанга эштип чоруур кижини чоруу турар. Демдекти кызыл өңнүг чагыга быжыглаар.
5.	Дош кыры-биле кежерин чөпшээрээн	Шуптузун ногаан өң-биле будуп каар. Ортузунга бижик турар. Демдекти ак өңнүг чагыга быжыглаар.
6.	Дош кыры-биле кежери хоруглуг	Шуптузун кызыл будук-биле будуп каар. Ортузунга бижик турар. Демдекти кызыл чагыга быжыглаар.
7.	Эжиндирер дериг-херекселдерни хөлдөдирин болдурбас — хоруглуг	Кызыл долгандырыгының иштинде ак өңдө кара өңнүг ийи чалгыг, диагоналдай кызыл шыйыг-биле шыйып каан
8.	Биче хемчээлдиг судноларның шинчээшкини хоруглуг	Кызыл долгандырыгының иштинде ак өңдө кара өң-биле моторлуг хемени чураан, солагай талакы азындан диагоналдай кызыл шыйыг чортуп каан.
9.	Якорну октап болбас	Кызыл долгандырыгының иштинде ак өңдө якорну кара өң-биле чураан, адаккы азынының үстүндө диагоналдай кызыл шыйыг чортуп каан.

Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында

2007 чылдың июль 5

Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составына;

Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составына;

Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан даш-

№722 Кызыл хоорай

каар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында Дүрүмү бадылаар.

2. «Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында Дүрүмү болгаш ооң составын бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың декабрь 31-де №952 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының ямасы бо доктаалды «Тувинская правда», «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күсүлдезинге контролду Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының комплекстик социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелигине дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 5-те №722 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының СОСТАВЫ

Чучев И.В. — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, даргазы;

Долгар С.К. — Тыва Республиканың бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды, дарганың оралакчызы;

Чугрей Г.И. — Тыва Республиканың Арга-ыяш ажил-агый агентилелиниң килдис начальниги, секретары;

Байкара В.Э. — Тыва Республиканың иштики херектер сайыдының оралакчызы (дугуруштунганын езугаар);

Бараан А.Т. — Тыва Республиканың Арга-ыяш агентилелиниң директору;

Крыцин А.Н. — Бойдус ажыгалының талазы-биле хайгааралдың Федералдыг

албанының Тыва Республикада эргелелиниң удуртуктузунун оралакчызы (дугуруштунганын езугаар);

Ооржак Э.П. — Тыва Республиканың Бойдус курлавырларының ажыгалының болгаш камгалалының талазы-биле хайгаарал албанының удуртукчу;

Ооржак А.Ч. — Тыва Республиканың Чазааның Аппаратының экономика, сан-хөө болгаш адырлар хөгжүлдөзүниң эргелелиниң килдис начальниги;

Санчай Г.В. — Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республика талазы-биле Эргелелиниң удуртуктузунун оралакчызы (дугуруштунганын езугаар).

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 5-те №722 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында ДҮРҮМ

1. Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы (моон ыяш — Ведомстволар аразының комиссиязы) арга-ыяш хамаарылгаларының талазы-биле күрүне политиказын болгаш арга-ыяш фондузунун ажыгалына контролду боттандыраар сорулга-биле тургускан.

2. Ведомстволар аразының комиссиязы бодунун ажил-чорудулгазына Россия Федерациязының хоойлудулгазын, Тыва Республиканың хоойлудулгазын болгаш бо Дүрүмү удуртулга болдурар.

3. Ведомстволар аразының комиссиязын сорулгазы болза, Тыва Республиканың девискээринде арга-ыяш фондузунун байдалына, ажыгалына, камгалал, кадагалалына контролду боттандыраар, арга-

арыг фондузунда доктааткан арга-арыг чурумун бүгү хамаатыларның база юридиктиг эргелиглериниң сагырын хандыраар, ыяшты дазылындан айтып бээриниң дүрүмнерин, а ол ышкаш күштүг бооп турар хоойлужудулгаларның доктаатканы өске-даа негелделерни боттандырып турар күрүне эрге-чагыргазының органнарының ажыл-чорудулгазын чүүлдештирери болур.

4. Вedomстволар аразының комиссиязы: а) комиссияның ажыл-чорудулгазының кавызынга кирип турар айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың девискээринде арга-арыг фондузунуң байдалын, ажыг-лалын, камгалал кадагалалын контрольдап база арга-арыгларны катап өстүрерин боттандырып турар күрүне эрге-чагыргазының органнарының аразынга медээлер солчул-газын хандыраар;

б) кээп турар медээлерниң сайгарылга-зын кылып, бүгү хамаатыларның болгаш

юридиктиг эргелиглериниң арга-арыг фондузунга арга-арыг хамаарылгаларының доктааткан чурумун, ыяшты дазылы-биле бээриниң чурумун, а ол ышкаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгалары-биле доктааткан өске-даа негелделерни сагырын хандыраарының айтырыгларының талазы-биле сүмелерни болгаш саналдарны ажылдап кылып, оларны күрүне эрге-чагыргазының органнарынга, тус чер бот-башкарылгазының органнарынга чедирер.

5. Вedomстволар аразының комиссиязын ооң даргазы удуртур.

6. Вedomстволар аразының комиссиязының хуралдарын Вedomстволар аразының комиссиязының даргазының бадылааны план езугаар эрттирер.

7. Вedomстволар аразының комиссиязы бодунуң хуралдарынче херек апарган таварылгаларда сонuurгалдыг күрүне

органнарының, организацияларның, албан черлериниң төлээлерин чалап олуруштурар.

Вedomстволар аразының комиссиязының хуралдары бир эвес ында комиссияның кежигүннериниң чартындан хөй кезин киржип турар болза күштүг болур.

Вedomстволар аразының комиссиязының шийтпирлерин комиссияның хуралда киржип турар кежигүннериниң бадылаашкынының бөдүүн хөй кезин барымдаалап хүлээп алыр.

Вedomстволар аразының комиссиязының шийтпирлерин секретарының тургузары протоколга айтып демдеглээр.

Вedomстволар аразының комиссиязының протоколунга даргазы болгаш секретары ат салыр.

Вedomстволар аразының комиссиязының кежигүннери боттарының тускай саналдарын бижимел хевирге кирир эргелиг, ону протоколга демдеглээр, кожар.

8. Вedomстволар аразының комиссиязы Тыва Республиканың Чазаанга чылда ийи катап бодунуң Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукцияын хоойлудан дашкаар садып-сайгарары-биле демисел талазы-биле кылып чоруткан ажылдарының дугайында медээлерни кирирер.

9. Вedomстволар аразының комиссиязының ажыл-чорудулгазының организас-техниктиг хандырылгазын Тыва Республиканың Бойдуз курлавырларының болгаш экология яамызы боттандыраар.

10. Вedomстволар аразының комиссиязы Тыва Республиканың девискээринге арга-ыяш продукциязының белеткелинге болгаш садып-сайгарылгазынга контрольдү хандыраар күрүне эрге-чагырга органнарының кады ажыл-чорудулгазының хем-чеглериниң каттышкан планын бадылаар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың июль 17-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июль 17-де чүүлдүз деп көргөн

1 чүүл
2007 чылдың апрель 28-те №27 УХ-II «2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2007 чылдың май 3-те; «Шын», 2007 чылдың май 3-те) дараазында өскерилгелерни кирирер:

1) 22 чүүлдү ап кааптар;
2) 44 чүүлдүң 4 пунктузунда «болгаш хуу сайгарлыкчыларга» деп сөстөрни ап кааптар;

3) дараазында уткалыг 63' чүүл-биле немээр:

«1. Саң-хөө чылының кызыгаарындан үнүп турар хуусаага бюджет чээлиерин бээриниң лимидин 54377,0 муң рубль деп доктаадыр.

2. Бюджет чээлиерин бээриниң

сорулгаларын, негелделерин болгаш чурумун бо Хоойлунуң 27 капсырылгазынга дүүштүр бюджет чээлиерин бээриниң негелделериниң болгаш чурумунуң дугайында Дүрүм-биле доктаадыр.»

4) Бо Хоойлуга 7, 8, 23, 26 капсырылгаларны чаа редакция-биле бижир (кошкан);
5) Бо Хоойлуну 27 капсырылга-биле немээр (кошкан);

2 чүүл
Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай №310 УХ-II 2007 чылдың июль 23.

«2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириериниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың июнь 20-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы чүүлдүз деп көргөн
Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың июль 17-де дагы каттап хүлээп алган

1 чүүл
2007 чылдың апрель 28-те №27 УХ-II «2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Тувинская правда», 2007 чылдың май 3-те, №52; «Шын», 2007 чылдың май 3-те, №53;) дараазында

өскерилгелерни кирирер:
1) 49 чүүлдү «141,4» деп санны «316,4» деп сан-биле солуур;
2) 7 капсырылгада «Нийти күрүне айтырыглары» деп кезекти дараазында редакция-биле бижир:

«(муң рубль)

	РЗ	ПР	Түнү	Өскерилге (+,-)	Өскерилгени өөренип көргөн түң	Ооң иштинде өскерилгени өөренип көргөн бюджет акша-хөрөңгилери
НИИТИ КҮРҮНЕ АЙТЫРЫГЛАРЫ	01		478 600,9	0,0	478 600,9	476 289,9
Тыва Республиканың Чазааның Даргазының ажылдаарына	01	02	32 340,0		32 340,0	32 340,0
Күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органнарының ажылдаарына	01	03	112 642,0	-23 380	89 262,0	89 262,0
Күүсекчи эрге-чагырганың, тус чер чагыргаларының						
Дээди органнарының ажылдаарына	01	04	66 056,0		66 056,0	66 056,0
Суд системазы	01	05	26 921,0		26 921,0	26 921,0
Саң-хөө, үндүрүг болгаш каайлы органнарының база хайгаарал органнарының ажыл-чорудулгазының хандырылгазына	01	06	63 435,3		63 435,3	63 435,3
Соңгулдалар болгаш референдумнар эрттирилгезиниң хандырылгазы	01	07	5 814,0		5 814,0	5 814,0
Делегей харылзаалары болгаш делегей кады ажылдажылгазы	01	08	1 760,0		1 760,0	1 760,0
Кол шинчилелдер	01	11	31 504,0		31 504,0	30 648,0
Курлавыр фондулар	01	13	20 000,0		20 000,0	20 000,0
Нийти күрүне айтырыгларының талазы-биле дузалал эртем шинчилелдери	01	14	2 800,0		2 800,0	2 800,0
Өске-даа нийти күрүне айтырыглары	01	15	115 328,6	23 380	138 708,6	137 253,6»;

3) 8 капсырылгада Тыва Республиканың Улуг Хуралының акшаландырышыкынының кезээн дараазында редакция-биле бижир:

Ады	Мин	РЗ	ПР	ЦСР	ВР	Чылда түнү	Өскерилге (+,-)	Өскерилге-биле чылда түнү
Тыва Республиканың Улуг Хуралы	901					112642	0	112 642,0
Нийти күрүне айтырыглары	901	01				112642	0	112 642,0
Күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органнарының ажылдаарына	901	01	03			112642	-23 380	89 262,0
Доктааттыгандыг хүлээлгелер адырында удуртулга болгаш эргелел	901	01	03	00100000		112642	-23 380	89 262,0
Төп аппарат	901	01	03	0010000005		69648	-23 380	46268,0
Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагыргазының баштыңы	901	01	03	0010000024		3725	0	3 725,0
Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагыргазының кежигүннери	901	01	03	0010000025		39269	0	39 269,0
Өске-даа нийти күрүне айтырыглары	901	01	15			0	23 380	23 380,0
Ажыл-агый хандырылгазының талазы-биле күрүне албан чери	901	01	15	09300000		0	23380	23 380,0
Вedomствонуң адаанда албан черлериниң ажыл-чорудулгазының хандырылгазы	901	01	15	09300000327		0	23380	23 380,0
Олардан оларның ажылдаарына: Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының аппаратады	901					82 550	-22 410	60 140,0
Нийти күрүне айтырыглары	901	01				82 550	-22 410	60 140,0
Күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органнарының ажылдаарына	901	01	03			82 550	-22 410	60 140,0
Доктааттыгандыг хүлээлгелер адырында удуртулга болгаш эргелел	901	01	03	00100000		82 550	-22 410	60 140,0
Төп аппарат	901	01	03	0010000005		56 568	-22 410	34 158,0
Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагыргазының баштыңы	901	01	03	0010000024		2 225		2 225,0
Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагыргазының кежигүннери	901	01	03	0010000025		23 757		23 757,0
Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының аппаратады	901					30 092	-970	29 122,0
Нийти күрүне айтырыглары	901	01				30 092	-970	29 122,0
Күрүне эрге-чагыргазының болгаш тус чер бот-башкарылгазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органнарының ажылдаарына	901	01	03			30 092	-970	29 122,0
Доктааттыгандыг хүлээлгелер адырында удуртулга болгаш эргелел	901	01	03	00100000		30 092	-970	29 122,0
Төп аппарат	901	01	03	0010000005		13 080	-970	12 110,0
Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагыргазының баштыңы	901	01	03	0010000024		1 500		1 500,0
Тыва Республиканың хоойлужудулга (төлээлекчи) эрге-чагыргазының кежигүннери	901	01	03	0010000025		15 512		15 512,0»;
4) 25 капсырылгада: «түнү» дээн одурда «31,0» деп санны «146,0» деп сан-биле солуур; «нийти түнү» дээн одурда «60,0» деп санны «175,0» деп сан-биле солуур.								парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.
2 чүүл Бо Хоойлу ону албан езузу-биле								Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ. <i>Кызыл хоорай №241 УХ-II 2007 чылдың июль 23.</i>

Эрткен дыштаныр хүннерде Чөөн-Хемчикке Устүү-Хүрээнің чүс чыл болган оюнга тураскааткан 9-ку Бүгү-делегейнің дириг хөгжүм фестивалы болгаш Тыва күрүнениң үндезилекчизи Монгуш Буян-Бадырғының 115 харлаанынга тураскааткан байырлал эрткен.

Ат-сураглыг композиторовус С.И.Бадырааның «Буян-Бадырғы» хөгжүмнүг шиизин байырлалга чылган чон сонургап көргөн.

Бүгү-делегейнің «Устүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалының канчаар эрткениниң дугайында чамдык культура ажылдакчыларындан бистин корреспондентивис боттарының үнелелин чугаалап бээрин дилээн. Оларның харызын моон адаанда парладывис.

Софья Кара-оол, Тыва Республиканың алдарлыг артизи, делегей чергелиг хэй-хэй фестивалдарның болгаш конкурстарның лауреады: «Устүү-Хүрээ» фестивалының ат-алдары делегейде алгып эгелээнин демдеглевес аргажок. Ооң киржикчилери боттарының акша-төгери-биле, ырак-узактан күзелди-биле кээп турар. Санкт-Петербург, Красноярск хоорайдан келген хөгжүмчүлөр бистин Тываның хөгжүмчү оолдары-биле кады суруган тудуунга, фестивальдың эртер черин белеткээринге, сцена тургузарынга, сайгылаан шугумун кирижиринге канчаар-даа аажок улуг дуза-деткимчени көргүскен. Санкт-Петербургтан каш ай бурунгаар-ла машина-биле достунуп чедип келгеш, суруган тудуунга киришкен оолдар хэй.

Бо фестивалдың киржикчилери кады төрээнер-биле демей бот-боттарынга эргим кижилер апарып турары өөрүнчүг. Тывага кээрге, оларны бистин оолдар уткуп, ол-бо эдертип, чалгаар-ратпай, түрөтпейн турар. А бистин оолдарны база каяа-даа баарга, коллегалары уткуп ап, хүндүлээр. Чижээлээрге, «Алаш» Америкага чедэ бээрге, «Сан Ра» бөлүү уткуп ап, кады концертти безин үндүрүп, Тывага барган-бис деп улуг чоргаарал-биле чугаалап турар. Ындыг алдарлыг бөлүктүн хөгжүмчүлери безин боттарың «Устүү-Хүрээге» ийги тыныжывыс ажиттыңан аас-кежиктиг хөгжүмчүлөр бис» деп санап чоруурунга канчап өөрүвес боор.

«Устүү-Хүрээ» фестивалынга келген аныяктар чүгле хөгжүм та-

лазы-биле чогаадыкчы арга-дуржулга солчулгазы-биле кызыгаарланмай, амыдыралчы аас-кежин тып, ынакшыжып, өг-бүле тудуп турарлары база бар. Бир ай чартык өпөязын ал алгаш келген хөгжүмчүлери чаптап, сагыш-сеткилинден шупту байыр чедирип, өөрүп турдулар.

—Жюриниң шиитпирин чүү деп үнелексээр-дир силер база келир фестивалга хамаарыштыр бодалыңарны үлежип көрүңерем.

—Новосибирск, Красноярск хоорайдан келген музыковедтер, эртемден Валентина Сюзюкей, атсураглыг хөгжүмчү Альберт Кувезин, Россияның алдарлыг артизи, Тываның Улустан хөөмейжизи Коңгар-оол Ондар дээн ышкаш билдингир кижилер жюри кежигүннери-дир. Гран-при шаңналын салым-чаяанныг уруларның уран чүүл школазының «Эртинге» бөлүү чаалап алганын чарладылар. Ол харын чамдык кижилерге база меңээ арай манаваанын чүүл болган деп болур мен. Бичи оолдар-дыр, бир дугаар киришкеш-ле Гран-при чаалап ап деп чүве дыка улуг харысалга. Ынчангаш оларның улам өзери албан. Бир эвес чогаадыкчы ажылын ханыладып, доктаамал ажылдаар болза, ооң соонда чылдарда-даа Гран-при аптар чадавас. Оларга чогаадыкчы ажылды күзээрди мен. Бир чеже бо чылын «Устүү-Хүрээ» фестивалынга ооң мурнундагы каш дакпыр тилекчи Кызылдың үрер хөгжүм оркестри база национал оркестр киришпээни-биле ыңдыг болган чадавас, каракка чурутунуп, сагыш-сеткилди доюлдуруп артып каар оюн эскертинмес чорду. Ооң мурнунда чылдарда үрер хөгжүм оркестриниң оюну караамга олчаан чурутунуп, кулаамга тааланчы аялга үр-ле чаңгыланып артып турган чүве. Үрер хөгжүмчүлөр бо удаа аныяктарга орук аждары-биле

киришпээн улус, чүгле организаакчы, дузалакчы-деткичи болуп, оон аңгыда кара ажылдар кылырынга идепкейлиг киришкенер. А национал оркестр фестиваль-биле деңге эртип турар Монгуш Буян-Бадырғының 115 харлаанынга тураскааткан байырлалга хөгжүмнүг шинге ойнаан.

А келир фестиваль моон-даа артык солун боор дээрзинге бүзүрээр мен. Кылыр ажылдар хэй. Келир чылын Америкадан хөгжүмчүлөр ассоциациязының даргазы, кайгамчык пианист, делегей чергелиг сылдыс Майк Дельфера кээрин аазаан, ол кээрге бир чаа бөлүктү база кээп кириштирер болган. Ол Тывага бистин филармонияда ажыттыңан дириг хөгжүм клубунга кээп чораанын көрүкчүлөр сактып кээр боор.

Солун арнын дамчыштыр хэй санныг деткичилеривиске четтиргенивисти илердер-дир бис. Ылаңгыя Тыва Республиканың Чазаанга, ТР-нің Культура болгаш информастыг политика яамызынга, «Пор-Бажың» культура фондунунга, РФКП-тен Эрес-оол Манчынга, уран чүүл училищезиниң директору В.В.Нагорныйга, ТР-нің Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Р.Д.Дереге. Кызылдан сайгарлыкчы Олег Дамдын-оолович Кыргыска, Тываның Камбы-лама эргелелинге, «Тос-Дээр» хамнар нитилелинге болгаш өскелерге-даа.

Оюмаа Хомушку, ТР-нің Культура болгаш информастыг политика яамызының парламент секретары: «Устүү-Хүрээ—2007»-ге 215 хөгжүмчү киришкен, а келген аалчылар, көрүкчүлөрүнүң саны оон-даа хэй. Ыры-хөгжүмнүң, аас чогаалдын, найыралдын, сүлдө-сүзүктүн байырлалы кылдыр ол эрткен деп бодаар мен. Бо чылын Россияның регионнарындан хэй хөгжүмчүлөр киришкени онзагай. Орус фольклор талазы-биле хары угда 3 бөлүк киришкен:

«Сретенье», «Шкатулочка» (Красноярск), «Октай» (Кызыл). Хары угда үш хамнын хамнаашкыны кирип турар оюн фестивальдың төөгүзүндө туруп көрбээн чүведир. Каш чыл улаштыр кээп турар хөгжүмчүлөр бар: «Ел-да» Новосибирский Идре Пеемот Финляндиядан, Рафаэль Курагинден, Полина Свиридова Томскиден. Тывадан бир дугаар кирип турар аныяктар Татьяна Крыгина, Иван Макаров, Ольга Тинмей, Хүлер Лопсан. Эң-не улуг сонургалды Андрей Монгуш удурткан «Тыва хөгжүмчүлөр» деп чыынды бөлүк болдурган. Даштыкыдан келген Идре Пеемот биле Мао Терада (Япония) оларның хөөмейиниң деңгели бистин хөөмейжилерге четлес-даа болза, олар мастер-класстарга чылдың-на улуг арга-дуржулга солчулгазын ап турары илден.

—Фестивальдың киржикчилеринден өске кымнарны, чүү дээш онзаалап айтыксаар-дыр силер?

—ТР-нің Чазаа бо чылын дыка улуг деткимчени көргүскен. Аппаратура садып алырынга, сцена, транспорт, үн болгаш чырык дериг-херекселдери дээш, өске-даа чугула чүүлдерни садып алырынга дуза-деткимчени көргүскен. Красноярскиден келген аалчывыс, жюри кежигүнү Лада Леонидовна Чазаактың ыңдыг деткимчезин шуут магадаан. ТР-нің культура болгаш информастыг политика сайыды Вячеслав Донгак фестивалдың эгезинден төнчүзүнге чедир киришкен. Ол чоок-кавы культура одагларын эргип, ажылдын байдалын хынап көргөн. Ынчалза-даа бо чылын Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазы фестивальче улуг кичээнгей салбаан хире. Ооң даргазы киржикчилерге болгаш аалчыларга байыр чедирип безин келбээн. Фестиваль-биле деңге бир улуг байырлал — эртем конференциязы болуп турганындан

ыңдыг болган боор. Чадааның культура бажыңының ажылдакчылары организаастыг ажылдарга идепкейлин көргүзөр турбуже, хоорук чоруп турарын эскердивис.

Аалчыларга сеткил-сагыжының ханызындан езулуг өөрүп турар чаңгыс кижини Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты Роза Доржуевна Деге дээрзин кижини бөрүзү чугаалап турду. Хүннүң-не 300 кижини ол амдангыг, изиг аыш-чем-биле кемгерип турду. Ылаңгыя даштыкы аалчылар каяа-даа чораш мындыг хүндүткелди көрбээнин, мындыг амдангыг аыш-чем-биле халас кемгерип турбаанын онзаалап демдегеп турду. Депутат кожуунун садыг точкаларын база бедик деңгелге ажылдарын чедип ап шыдаан.

Мен бодум бичини кафеге 20 кижини кемгерип хүлээнип алгаш безин дыка бергедештим. А Роза Доржуевна 300 кижини! Ол дээрге тускай организаакчы салым-чаяандыр.

Оон аңгыда солун чүве — Москвадан Вилла Емельяновна Хаславскаяның база катап чедип келгени. Бодунуң бүгү күжүн, амыдыралын Устүү-Хүрээге берген бо кайгамчык кижиге мөгейбес аргажок.

Автордан: Фестиваль эрткен. Тилекчилер илерээн. Ам келир фестивалга белеткел эгелээри чугаажок. Чадааның Устүү-Хүрээнің 100 чылынга тураскаадып, беш-ле хүн иштинде суруганны туткан. Аңаа киришкен хэй чоннуң изиг күзели болур Устүү-Хүрээниң тудуун эгелээриниң демдетери чоорту немей көстүп, ооң оруу база чоорту ажыттынып келир дээрзинге бүзүрел быжыккан. Хөгжүмчүлөр база катап ужурашкыже байырлашкан.

Светлана БАЛЧЫР, «Шынын» корр.

БҮЗҮРЭЛ УЛАМ БЫЖЫККАН

ТӨӨГҮГЕ ҮНДЕЗИЛЭЭН

А.С.Пушкин аттыг библиотеканың чурт-шинчилел салбырынга республикада билдингир чогаалчыларның бирээзи Игорь Бадраевич Иргиттиң «Саян-Алтай — колыбель человечества» деп номунга эртем конференциязы болуп эрткен.

Аңаа Америкада Аризона штатта университеттин профессору, төөгү эртемнериниң доктору Джеймс Баш база Нью-Йорктун эртем академиязының профессору, өске-даа чурттарда улуг дээди өөредилге черлери-биле сырый харылзаалыг, төөгү эртемнериниң доктору, бистин чаңгыс черчурттуувус Николай Вячеславович Абаев олар болгаш массалыг парлалга чепсектериниң ажылдакчылары киришкен. Ук эртем конференциязын ол библиотеканың чурт-шинчилел салбырының эргелекчизи Саяна Дадарооловна Седип ажыдып, чогаалчыны, келген аалчыларны чыылганнарга таныштырган.

Игорь Бадраевич эге сөс алгаш, ук номнун бижиттинген төөгүзүн, черчурттувустун эрткен оруу, культуразы-биле сырый харылзаалыг, аңаа хамаарыштыр дыка үнелиг чажыттарны боттарында шыгжап алган чыдар базырык-хорумнарны кайы хамаанчок казып үрегдээр чоруктарны болдурбазын, «Аржаан-2» базырыктан тывылган хаан, кадынның хөөрү, оон тывылган алдын эдилелдер бүгү кижини төрелгетениниң төөгүзүнче чаа көрүштү ажытыканын онзаалап демдегелээ. Ук базырыктан тывылган хаан, кадынның артынчыларын шинчилээниин соонда, аңаа казыышкынар кылып турган Константин Чугунов дээрзи 2002 чылда: «Базырыктан тывылган хаан, кадынның артынчылары

европеид рассаның кижилери болганы билдинген, сарыг кештиг, сыгыр карактыг тываларга канчап-даа хамаарышпас» деп медегелди кылган. Ындыг чорук дээрге ук казыышкынар чоруткан девискээрин ээзи тыва национал чонну дорамчылааны, ооң төөгүзүн куду көргени ол болур. Скиф үезинден бээр 3 муң чыл ишти дыка узун оруктуң дургузунда кижилерниң даштыкы хеври, кежиниң өнү каш-даа катап өскерлип болур. Моон мурнунда-даа дыка хэй эртем ажылдарында тываларның өгбелери кызыл-сарыг баштыг, көк азы ногаан карактарлыг, ак кештиг кижилер чорааны бадыткаттыңан турган. Ынчангаш «Аржаан-2» базырыктан тывылган хаан, кадын чогуу-на ук девискээрге ам-даа чурттап чоруур тыва чончун өгбелери болуру албан дээрзин И.Б.Иргит бодунуң номунда бадыткап турарын тайылбырлаан.

Оон ыңай амгы Саян-Алтай: Тыва, Даг-Алтай, Хакасия, Барын Бурятияның девискээрлеринге скиф үезинде кайгамчык сайзыраңгай көшкүн цивилизация турганын «Аржаан-2» базырыктарның экспонаттары чугаалап турар. Ынчангаш ук девискээр чүгле тус черниң чурттакчыларының эвес, харындаа дыка хэй евро чоннарының өгбелериниң чурттуу бооп турар. Кижини төрелгетениниң төөгүзү Саян-Алтайдан эгелээн дээрзин автор бодунуң номунда бадыткаан. Дараазында сөстү профессор Н.В.Абаев алгаш: «Игорь

Бадраевичиниң төөгүже чаа көрүжү кончуг дидим, эртем талазы-биле үндезиниң барымдаа бооп турар. Ону чүгле эрткен үенин шинчилелдери эвес, бо хүннерде, харын-даа Константин Чугуновтуң кады казыышкынар кылып турган немец коллегазы Герман Парцигэр херек кырында ген (хан дамчаан салгал) анализи алгаш, «Аржаан-2» базырыкка чыткан хаан, кадын амгы тываларның өгбелери деп эртем езуугаар бадыткапкан. Ынчангаш «Аржаан-2» базырыктан тывылган, скиф үезинде чурттап чораан кижилер чүгле тываларның болгаш өске-даа азиаттарның эвес, германнарның, славянарның база өгбелери бооп турар. Ынчал кээрге, чамдык азиат-даа, европейжи-даа чоннарның өгбелери чаңгыс кылдыр чаа эртем бадыткап эгелээ. Ол дидим ажыдышкынны эң бир дугаар кылганнарның бирээзи — бистин чаңгыс чер-чурттуувус И.Б.Иргит болган дээрзин Николай Вячеславович чоргаарал-биле чугаалаан. Америк аалчы профессор Джеймс Баш чүве чугаалааш, чаа ажыдышкын дээш авторга байыр чедирген.

Конференцияга чыылган эртемденнер «Пор бажың» эртем-шинчилел ажылынга хамаарыштыр база боттарының бодалдарын солушкан. Ук эртем-шинчилел ажылының «Пор бажың» деп ады арыг моол дыл кырында (бажың дээрге моол дылдан үлегерлеп алган сөс) бооп турар. Ук черниң чогуу түрк ады Кунгуртуг. Ынчангаш ук эртем-шинчилел ажылдарының «Пор бажың» деп адының чанынга Кунгуртуг деп атты скобка иштинге немээрин сүмелээр деп, конференция тускай шиитпирин хүлээп алган.

Бистин корр.

Кады ажылдап чораан эштиң болгаш өңүктүн чырык тураскаалынга

Каш хонук бурунгаар Тывага кажыыдалдыг медээ келген: Тыва Республиканың улуг өңнүү, Конрад Адэнауэр аттыг Герман Фондунуң Москвада төлээ чериниң удуртчузу чораан, чуртталгазының төнчүзүнге чедир Африка чурттарынга ол Фондунуң Кол төлээзи бооп ажылдаан **Герд Дитрих Боссен** 63 харлап чоруй мөчээ. Идепкейлиг болгаш ажыл-ишчи кижини болгаш ол ажылга, Башкортостан Республикага ажыл-албанының аайы-биле сургакчылап чорааш, хенертен мөчээ.

Г.Д.Боссен бистин республиканың бердинген болгаш улуг өңнүү, ооң төөгүзү болгаш культуразы-биле улуг сонургалдыг таныжып, Германияга болгаш өске чурттарга Тыва дугайында таныжылгаларны эрттирип чораан. Эрткен чүс чылдың 90 чылдарында база 2000 чылдың эге үезинде ол массалыг информация чепсектериниң, суд системазының, тус чер бот-башкарылгалының ажыл-чорудулгалының, чурттар аразының, девискээрлер аразының харылзааларының, Россияга эрге-хоойлулу күүрүени болгаш хамааты нитилелди тургузарының айтырыгларының талазы-биле бистин республикага билдингир эртемденнерни, Германияның болгаш өске чурттарның политиктиг болгаш хэй-ниити ажылдакчыларын чалаан Конрад Адэнауэр аттыг Герман фондунун үнүшкүнүг эртем-практиктиг конференцияларын, семинарларын чаңгыс эвес удаа организаастап эрттирилгезин. Ол оон аңгыда бистин республика Германиядан болгаш өске-даа чурттардан гуманитарлыг дузаны чедиреринге идепкейлиг кирип чораан.

Г.Д. Боссенин бистин республикада кады ажылдап чораан эш-өөрлериниң болгаш өңүктөрүнүн өмүнээзинде Германияда, Тывада чурттап чоруур төрелдеринге, чоок кижилеринге, эш-өөрүнге ханы кажыыдалды илгерилеп тур мен. Г.Д. Боссени ооң чагыын езуугаар Германияның найысылалы Берлинде хөөржүткен.

Тываның сураглыг эки өңнүү, ажык сеткилдиг, сагыш човангыр кижини Г.Д. Боссен дугайында чырыктылыг сактыышкын бистин чүректеривиске артар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Контроль-сайгарылга эргелелиниң килдис начальниги В.Б.Багай-оол.

Эртем-практиктиг конференция

БУЯН-БАДЫРГЫ — ТЫВА ЧОННУҢ ШЫНЧЫ ОГЛУ

2007 чылдың июль 27-ниң хүнүнде Чадаана хоорайга эң баштайгы хамаарышпас хостуг Тыва күрүнениң тургузукчузу, баштыңчызы чораан Монгуш Буян-Бадыргының 115 харлаан оюнга тураскааткан эртем-практиктиг конференция болуп эрткен. Ооң-биле чергелештир Чадаана хоорайда ажылдап турар Тываның Национал музейиниң Буян-Бадыргы аттыг филиалының тургустунганындан бээр 15 чыл болганын база демдеглээн.

оларның үзел талазы-биле удуртукчузу болуп, чежемейниң-даа 1929 чылда ону бүгү ажыл-херээнден чайлаткаш, репрессияга таварыштырган болзажок, 1930 чылдың Конституциязының өзек кезектеринге ооң үзел-бодалы сиңген бооп турарын чугаалаан.

Тываның Улустун чогаалчызы, төөгү эртемнериниң кандидады Е.Д.Танова Буян-Бадыргының болгаш ооң ада-өгбелериниң дугайында база бодунун төрөл кижилериниң баштыңчы даргага хамаарышкан сактышкынынарынга үндезилээн илеткелди номчаан.

Чадаана хоорайда ажылдап турар Буян-Бадыргы аттыг музейниң филиалының эргелекчизи, ук конференцияны эрттириниң кол организатору В.К.Пюрюна «Монгуш Буян-Бадыргы — Тываның төөгүзүңе улуг салдарлыг кижилериниң бирээзи» деп солун илеткелди кылган.

Тываның Национал музейинден аңгыда, конференцияның ажылынга Тываның күрүне университетиниң сургуулдарына төөгүнү башкылавышаан, яңзы-бүрү темаларга эртемниң шинчилел ажылдарын чорудуп турар башкылар эрге-хоойлу кафедрасының деканы, юридиктиг эртемнериң доктору, академик Н.А.Ондар (илеткели Буян-Бадыргы болгаш Таңды-Тыва Улус Республиканың тургустунганы), төөгү эртемнериниң кандидатары, Тываның университетиниң делегейиниң ниити төөгүзүнүн кафедрасының доцентилери С.В.Саая (илеткели «XX чүс чылдың бирги чартында даштыкы күрүнелер-биле Тываның политиктиг езу-байдалын Буян-Бадыргының тургузуп турганы»), С.Ч.Сат («Буян-Бадыргының ажил-амыдыралынын дугайында архив документилеринден»), Ада-чурт төөгүзүнүн кафедрасының доцентизи Е.В.Айыжы («Хайдып Угер Дааның дузалакчызы Шаажаң-Хөөнүн салым-чолу»), ол-ла кафедраның башкызы, Москваның күрүне университетиниң аспирантызы С.С.Ховалыг («XVIII — XX чүс чылдың бир дугаар чартында чедир феодал-дүжүмет болгаш эрге-чөгүрү ажилдакчыларының эрге-дугаалдарының аттары, ылгалдары») олар кончуг ажыктыг, солун илеткелдерин кылганнар.

Олар ышкаш Тываның эртем-шинчилел институтунун эртем ажылдакчылары — ооң төөгү материалдарының шыгжамырының эргелекчизи Л.К.Хертек (илеткели «Тыва куданың езу-чаңчылдарының сүлделери»), социология болгаш эрге-хоойлу секторунун эртем ажылдакчызы В.С.Кан («ТАР үезинде моол дылга парлап турган солуннарның үндүрүлгезинин болгаш сайзыралынын онзагайлары») илеткелдерин конференцияга номчаан.

Эртем-практиктиг конференция Устүү-Хүрээ фестивалының бир кезээ болганда, ол темага хамаарышкан илеткелди чыылганнарга Чөөн-Хемчик кожуунун «Культураның салгалы» деп төптүн специализи, Тываның культуразынын алдарлыг ажылдакчызы З.К.Балчырак «Устүү-Хүрээ болгаш хөгжүм фестивалы» деп илеткелди кылган.

«Аржаан-2» базырыын Германия болгаш Эрмитаж археологтары-биле кады каскаш, делегейге Тываны алдаржыткан тыва археолог О.К.Шырап Устүү-Хүрээни катап тургузар дээш 25 чыл дургузунда амыр-дыш чок айтырыг тургузуп келген В.Е.Хаславская-биле мелээн кады кылганы «Устүү-

Хүрээниң археологтуг болгаш архитектурлуг шинчилелиниң дугайында» деп илеткелди таныштырган. Оон аңгыда Тываның Национал музейиниң директорунун оралакчызы А.О.Дыртык-оол Буян-Бадыргының азырандыга барганынын соонда ооң чуртту апарган база ооң баштап чорааны Даа кожуунун төвү Чадаана хоорайда чагырыкчының бодунун адыл эдилээни Национал музейниң филиалынын тургустунган төөгүзүнүн дугайында илеткелди кылган.

Музейниң эртем секретары, Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаты У.П.Өпей-оол Буян-Бадыргының төрээн ада-иези Номчуулаңның өг-бүлезинге төртүтүнгенинде эгелээш, үндезин чер-чурттуң, азыраан ада-иезиниң аал-чурттуң ыдыктыг черлеринин болгаш хам сүзүглелиниң, буддизм шажын-чүдүлгениң ролунун ооң боттанып хевирлениринге, салым-чолунга салдарының дугайында дыңнадыгны кылган.

Конференцияның каасталгазы, ооң чорудулгазына улуг ужуртка кирген кижилер дээди болгаш мерген угаанныг, ыдык сагызынын дарганы — Буян-Бадыргының ажи-төлүнүн оглу кызы болган. Оларның бүгүдезиниң өмүнээзинден, аныяк салгалдарының төлээзи, амгы үеде Чадаана хоорайның чагыргазының даргазынын оралакчызында ажылдап турар Буян-Бадыргының изин салгаан Вячеслав Сундуй-оолович Монгуш кыргын-адазынын бүгү ук ызыгуурунун дугайында «Мээң ада ызыгуурум» деп темага кедергей солун материалды чыылганнарга сонуургаткан. Ол ышкаш конференцияның ажылынга Буян-Бадыргы-биле кады шаажылаткан Нарамандык сайыттын (Ондар суму-зунун чагырыкчызы чораан) оглу киржип, Буян-Бадыргының салгалдарына, эртемденерге байыр чедирип чүве чугаалаан. Тыва Республиканың хоочун башкызы Деспилдей Бүдүповна Чыргал Буян-Бадыргының төрээн ада-иезиниң салгалдарынын, төрелдериниң мурнундан чүве чугаалааш, бодунун кылып алганы шинчилел ажылы — Буян-Бадыргының төрээн ада-иезинин ук ызыгуурунун төөгүзү-биле чыылганнарны таныштырганы солун болган.

Конференция бодунун ажылын доозуп тура, тускай шийтирини хүлээп алган. Ол шийтириниң онзагай чүдүлдеринге: 1. Конференция материалдарынын номун парлап үндүрер. 2. Буян-Бадыргының ажил-амыдыралына тураскааткан диссертация хевирлиг шинчилел ажылын монография кылдыр бижип белеткээринге тускай грант шаңналын тургузарын, ооң шаңнал акшазын баш удур төлөвилелээр дугайында Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оолга тускай дилегни кириер. 3. Тыва Республиканың Чазаандан Таңды-Тываның Хүн ноянынын чанынга турган төөгүлүг Устүү-Хүрээни тударына эргежок чугула акша-көпеекти республиканың бо чылгы бюджетинден эгелээш тускайлап бээрин дилээр.

Конференцияның ийди кезээ кожуунун Культура бажыңына 19 шакта уламчылаан. Ук байырлыг хуралга кайгамчыктыг болушкун болган Тыва Чазактың Даргазы Ш.В.Кара-оол ТАР күрүнезиниң үндезилекчизи, ооң Чазааның бирги Даргазы, тыва чоннун шынчы оглу, оларның езулуг чоргааралы, актыг черге амы-тынындан чарылган Буян-Бадыргының буруу чокка буруудаткан чырык адын агарткан ТР-ниң Чазааның Даргазынын Чарлыын Ш.В.Кара-оол номчааш, ол-ла черге бодунун холунун үжүүн салып, таммазы-биле шынзыдып, күштүг болдурган.

Чечена **МОНГУШ, Тываның Национал музейиниң төөгү килдизиниң улуг эртем ажылдакчызы, конференцияның харысалгалыг секретары.**

ЧУРУКТА: конференция үезинде.

Өртке удур

Дыштанылга черлеринге

Чурттакчы чоннун дыштанып турары, ооң иштинде уругларның кадыкшыл албан черлеринге өрттүң айыыл чок чоруун хандырар со-рулга-биле «Кадыкшыл» деп өрт айылынга удур операцияны Тыва Республиканың Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар агентилели август 25-ке чедир чорудар.

Дус-Хөл, Чагытай хелдерин чанында лагерлерге дыштанып турган уругларнын ортузунга үш сезоннун дургузунда өртке удур хемчеглерни чоруткан. Өрт айылынга удур темаларга лекциялары номчаан, тайылбыр ажылын чорудуп, конкурстарны, викторина-ларны эрттирген. Аңаа нитизи-биле 1159 уруг хаара туттунган. Оон ыңай өрт спортунун талазы-биле маргылдааны «Орленок» лагериниң баазына эрттирген. Өрт лагер бурүзүнден алды кижжи составтыг команда киришкен. Маргылдаа өөредил-ги болгаш солун болуп эрткен, тилекчилерге шаңналдарны тывыскан.

Июнь-июль айларда республикага 343 дыштанылга лагерни ажалдаан, аңаа өрт айылынга удур 418 рейдини эрттирген, өрттүң айыыл чок чоруунун дүрүмүңге 11 муң хире кижини өөреткен. Хемчеглер ам-даа уламчылап турар.

Чойганай **ШИРИ-САНАА, Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң килдис начальниги.**

КАДРЛАР НЕМЕШКЕН

Россия Федерациязынын юридиктиг өөредилге черлерин дооскан 59 юристерни, суд экспертерин, инспекторларны Тыва Республикага доктаамал ажилдаары-биле чоруткан. Оларның хөй нуруу өөредилге чоруткан кожууннарына баар.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызынын өөредилге төвүн дооскан 30 дыңнакчызы даңгыракты хүлээп алган. Олар ам езулуг милиция ажылдакчылары болганнар. Чаңыл езугаар даңгырак хүлээп алырынын байырлыг езулалы ИХЯ-ниң бажыңына болган. ТР-ни ИХЯ-зынын сайыдынын хүлээлгезин күүседип турар Алексей Корнеев байырлалды ажиткаш, доозукчуларга байырны чедирген, аныяк шагдаа ажилдакчыларына берге болгаш харысалгалыг хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседирин күзээн. Иштики херектер органнынын хоочуннары чүве чугаалааш, аныяктар оларның буянның херээн төлепти-биле уламчылаар дээрзинге быжыг бүзүрелин илереткеннер.

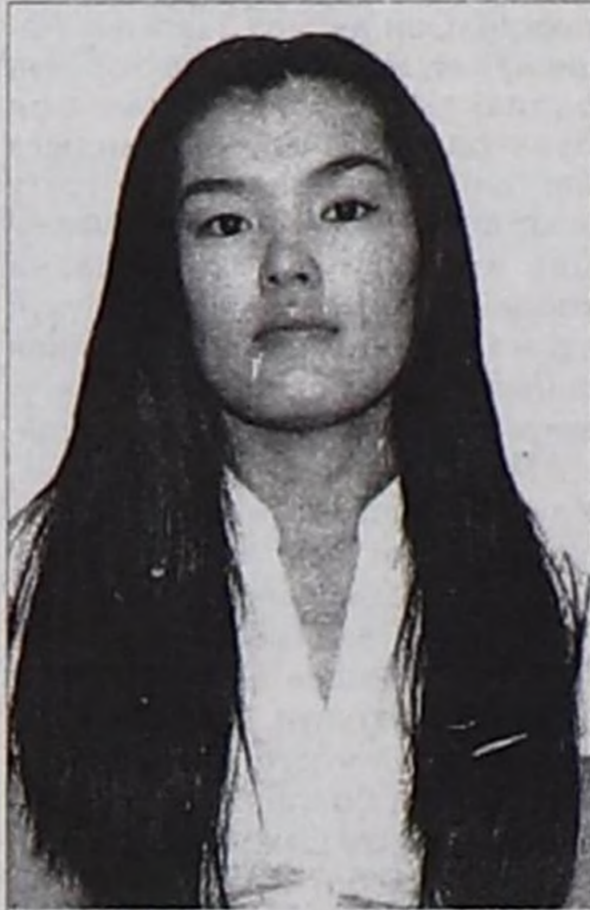
Бистиң корр.

Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Төлээлекчилер палатазы Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Төлээлекчилер палатазынын депутаты Алдын-оол Кангаевич Канзай-ның өөнүн ишти **Оу Иргитовна КАНЗАЙНЫҢ** мөчээни-биле холбаштыр аңаа ханы кажыылды илергейлеп тур.

Российжи-кыдат харылзаалар

ЭРТЕМ-БИЛИГЖЕ ЧАА ОРУК

Амгы аныктарга Тыва-дан кайнаар-даа өөренип чоруп болур арга бар апарган. Ооң бир чижээ – Кыдаттың Шэньян хоорайда башкы университети. Бо чүүлдүң маадыры – Шэньян башкы университетиниң бүгү делегей факультетиниң Россия Федерациясында төлээзи Чочагай Дадар-ооловна Ооржак. Ол боду юрист эртемниг.

Шэньян башкы университетиниң Россия Федерациясында төлээзи Ч.Д.Ооржак.

Чочагай Дадар-ооловнаның амгы ажылында хүлээлгелери мындыг: Россия Федерациязының девискээринден Шэньян башкы университетинге барып өөренип күзөлдиг аныктарны чыыры, ол талазы-биле пропаганда ажылын чорудары, өөренип күзөлдиглериниң документтерин хүлээп алыры, кызыгаар эртер документтерин четчелеп, долдуруп бээри, назы четпээн абитуриент бар апарза, оларга база бүгү тала-биле деткимче көргүзери, оларның ада-иези-биле чөлшээржилге чарары дээш, оон-даа өске.

Шэньян башкы университетиниң кол сорулгазы — аңаа өөренип келген даштыкы студентилерни Кыдаттан өске-даа дээди өөредилге черлеринге өөренип шыдаар кылдыр белеткээри болур. Аңаа кыдат дылды болгаш өске-даа эргежок чугула билишкннерни өөредир. Иероглифтер шээжилээр. Оон ыңай англи, француз дылдарны база өөредир. Кыдат дылда иероглифтер дыка хөй, тодаргай саны билдинмес. Кыдаттар боттары безин оларның шуптузун өөренип шыдаас. Эң эвээш дизе 3000 иероглифти кыдат кижилген турар уjurлуг. Ылаңгыя даштыкы студентилерге кыдат дыл, иероглифтер өөренири дыка солун дээрзи чугаажок. Төрзөн дилы-биле ук чоннуң бодунуң төөгүзү, сагыш-сеткили чоок болгай. Ынчангаш харылзаа тудары берге звес. Кыдат иероглифтер-биле каттай даштыкы студентилер дыка хөй чүүлдери билип алыр. Ол эрте-бурунгу культуразын кадагалап арттырып алган Кыдат дугайында бүдүн эртем-дир.

Амгы сайзыраңгай чурттар джиривис Япония, Америка, Англия, Франция, Италия, Германия,

чок. Ол-ла столоваяларда, рестораннарда шил аквариумнарда арыг сугларда далай амытаннары – рактар, янзы-бүрү балыктар, чараа-чеченнер, пагалар, чыланнар эштип тургулаар. Чиксээн амытанын айтып бээрге, ол-ла доран быжыра шаап бээр.

Кыдат чем хөй янзы. Хөй эьдин, манчыны кыдаттар дыка чиир. Столоваяларга бир кижиниң чиир нормазы дыка хөй. Даштыкы студентилер ону төндүр чип шыдаас. Арган, шилгедек кыдат аныктар шуптузун чип аар, ол хиреде семирбес. Чемин ол хире хоолулуг, амдангы, чиик кылдыр кылыр. Манчының эьдинде суг дыка хөй ногаа болгаш өске-даа амдан кириер чүүлдери база элбеди холуп каан боор.

Шэньян башкы университетинге өөренип, ук хоорайга чурттааш, езулук азиат культураны аңаа көрүп болур. Кыдат чонун даштыкыларга хамаарылгазы дыка эки, чазык, эпиг-эвилен. Боттары бедик культуралыг, арыг-силиг, чараш чон. Ылаңгыя Азия чурттуг даштыкыларны боттарының төрелдери кылдыр хүлээр. Кем-херек үүлгедишкни деп чүве ында барык чок, эзирик кижилер көзүлбес. Москва, Санкт-Петербург хоорайларга тыва болгаш өске-даа кара сөөк студентилер шала коргул, сестип кылаштажып чоруур болза, Шэньянда ындыг чүве чок.

Шэньян хоорайның төөгүзү база онзагай. Цинь династиязының бир дугаар орду-музейи ында. Кыдаттың чурттакчы чону делегейде эң-не хөй санныг – 1 млрд. 400 млн. Хоорайлар ында дыка хөй, сырый. Бир хоорайдан үнгеш халдып олурага, 4-5 километр эртен соонда база бир хоорай уткужуп кээр. Ол хирезинде чоннуң чуртталгазы бай-шыырак, тодуг-догаа. Бо хүннерде Кыдаттың экономиказы аажок сайзырап, эртем-депшилге талазы-биле эң шыырак чурттарның бирээзи апар чыдарын теле-дамчыдылгалардан, солун-сеткүүлдерден бо-ла номчуур болгай бис. Москва, Санкт-Петербург ырак, а сайзыраңгай Кыдат ырак звес, мыяда. Тыва аныктарга эртем-билиг чедип алырының ол чаа оруу моон соңгаар улам делгемчиер дээрзи чугаажок.

Борис ОНДАР.

Россия дээн чижектиг чурттарның чоннарының өгбелери үжүк-бижик билбес чоруур шагда, Кыдат бедик культуралыг, цивилизациялыг чурт турган болгай. Цивилизация Кыдаттан үнүп, тарап, нептерээн. Ынчангаш Кыдатка өөренири амгы аныктарга улуг чоргаарал. Шэньян башкы университетиниң доозукчуларынга тыпсыр диплому бүгү делегей стандарттыг болур. Ооң доозукчузу кайы-даа чуртка ажылдал болур.

Бо хүннерде Шэньян башкы университетинде 1600 даштыкы студентилер өөренип турар. Олар колдуунда АКШ, Мурнуу-Көрей, Швеция, Бельгия, Франция, Италия, Япония, Россия дээш, өске-даа, барык 16 чурттардан келгилээн. Тыва Республикадан ында 12 студент бар. Чочагай Дадар-ооловнаны сонургаткан чүүл—кыдат дылда чамдык тыва сестерниң бары. Чижээлээрге, мөөгүнү кыдаттар база «мөөгү» деп адаар. Грамматика талазы-биле дөмей чүүлдөр база бар.

Чамдык федералдыг төп солуннары номчуурга, кыдаттарның саны хөй болгаш тоттур чөмчөмөс, аш чурттап чоруур дээн ышкаш чүүлдери бо-ла парлаан боор. Херек кырында ындыг звес. Аш-чем өртээ ында дыка чиик. Столоваяларга, ресторанның кире бээрге, шупту чеми чаа белеткээн болур. Соодукчуларга эьтти үр шыгжаар деп чүве ында

Красноярскиниң күрүнениң башкы университети чалап тур

ККБУ-нуң Кызылда төлээ чери төлевирлиг бот-өөредилге-биле өөренип күзөлдиглерни дараазында мергежилдерге хүлээп ап эгелээр:

1. Тускай психология (кандыг-даа организацияга психологтап болур)
2. Логопедия
Бо ийи мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжин), эмчи училищезин доосканнары алыр.
3. Организацияга менеджмент албан черлеринге, бүдүрүлгелерге, организацияларга база улус өөредилгезинге удуртукчуларны белеткээр. Дээди эртемниг азы тускай ортумак эртемниг кижилерни алыр.
Херек документилер:
1. Билдиришкн (тускай хевирниң);
2. 4 фото-чурук (3x4 см);
3. дипломнуң боду (демдектерлиг капсырылгазы-биле кады); нотариуска бадыткаттынган дипломнуң 2 хоолгазы база херек;
4. эмчи шынзылгазы (086-У майык);
5. күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (кадрлар килдизи танмалап бадыткаар);
6. өгленишкен дугайында херечилелдин хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);
7. скоросшиватель-папка;
8. паспорт база ооң бөдүүн хоолгазы;

Документилерни 2007 чылдың июль 2-ден август 20 чедир, ажыл хүннеринде 10 шактан 17 шакка чедир, дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл, Калинин кудумчузу, 1Б, Машзавод бажыңы, төп подъезд, 3-кү каът. Телефону: 2-87-75.

Россияның күрүнениң гуманитарлыг университетиниң Кызылда филиалы (лиц.серия А № 156364 рег.№ 2305, 2004 чылдың апрель 14) 2007-2008 өөредилге чылының төлевирлиг хүндүскү болгаш бот-өөредилге салбырларынча документилерни хүлээп ап эгелээнин чарлап тур
Салбыры: Херек эмгелели болгаш эргелеп-башкарылгага документ хандырылгазы (албан черлеринге, янзы-бүрү бүдүрүлгелерге, организацияларга нити, организастыг килдистерге кадрлар килдизинге специалистерни белеткээр).
Ортумак эртемниглерге — 5 чыл;
Тускай ортумак эртемниглерге — 4 чыл;
Дээди эртемниглерге — 3 чыл.
Херек документилер:
1. Билдиришкн (тускай хевирниң);
2. 6 фото-чурук (3x4 см);
3. нотариуска бадыткаттынган аттестаттың (дипломнуң) хоолгазы;
4. эмчи шынзылгазы (086-У майык) — хүндүскү салбыр;
5. өгленишкен дугайында херечилелдин хоолгазы (фамилиязы өскерилгенде);
6. скоросшиватель-папка;
7. паспорт.
Документилерни хүлээп ап турар адреси:
Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 17 —
3-кү каът (маршрут № 30, ост. Минздрав). Тел.: 5-46-34.
Ажыл хүннеринде 10 шактан 16.30 шакка чедир.

Арга-ыяш аукционун эрттирер дугайында ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Арга-ыяш ажил-агыйының агентилели — аукционунуң организацкчызы — ыяш белеткелениң талазы-биле сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырап сорулга-биле ыяштыг черлерни садар, садып алырының керээлерин чарарына эргени садар талазы-биле аас чары-биле садыглаашкын хевиринге аукционун эрттирерин чарлап тур: 2007 чылдың август 30-де, 10.00 шакта (тус черни-биле) дараазында адреске эртер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 122а, каб. 14. Аукционга киржириниң чагыгларын 2007 чылдың август 7-ден август 27-ге чедир (кириштир) хүлээп алыр. Аукцион чүүлүнүң эге өртзөнге хамаарыштыр өртекти улгаттырарының аразы (базымы) 7хуу.

Ыяштыг черлерни саткан, садып алганының керээзин аукцион протоколунга ат салганы хүнүнден 10 ажыл хүннериниң иштинде чарган турар уjurлуг. Аукционга киржир дээр болза, 2007 чылдың август 7-ниң 17-00 шакка чедир хуусаада аукционга кирген чүүл бурузу дээш адаанда берген таблицада айыттырган түңнү аукционунуң организацкчызының санынче долааны кириери эргежок чугула:
Тыва Республиканың Арга-ыяш агентилели.
ИНН 1701041631, КПП 170101001 Р/С 4030281020000000002 в ГРКЦ Нацбанка РТ, Банка России. г. Кызыл, БИК 049304001. «Телелгениң ады» дээн графага «Задаток за участие в лесном аукционе» (Арга-ыяш аукционунга киржилге дээш долаа).

Аукционга киржир дугайында долу медээлерни болгаш документалыа аукцион организацкчызының телефонунче: (8 394 22) 3-32-44 долгааш, ап болур силер.

Ыяштыг черлерниң кыска тайылбыры

Аукцион чүүлүнүн №	Турар чери		кварталдың тускай-лаан чериниң №	Ыяштың хемчээли		Ыяштын аңгы хевирин	Шөлү, Га	Аукцион чүүлүнүн эге өртзө (руб)	Долаа (руб)
	Арга-арыг ажил-агыйы	лесничество		Нити түнү	ооң иштинде тудуг ыякы				
1.	Чадаана	Чыраа-Бажы	61/7	132,0	115,0	дыт	1,5	27545,64	2754,5
2.	Чадаана	Чадаана	166/32	398,0	330,0	»-	4,8	63185,26	6318,5
3.	Чадаана	Чадаана	95/43	423,3	311,1	»-	10,2	67514,9	6751,4
4.	Каа-Хем	Сизим	135/9	891,0	755,0	»-	5,8	123082,48	12308,2
5.	Кызыл кожуунун	Черби	165/29	285,0	193,0	»-	2,1	33951,0	3395,1
6.	Балгазын	Кызыл-Арыг	5/4,5	218,5	209,1	»-	10,5	48849,48	4884,9
7.	Балгазын	Кызыл-Арыг	176/12,13,17	330,0	303,55	»-	1,4	65269,05	6526,9
8.	Балгазын	Кызыл-Арыг	9/8,9,11,13	185,0	171,1	»-	5,9	42351,0	4235,1
9.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	101/3	531,9	252,9	»-	4,5	61475,0	6147,5

РФКП-ниң Тыва Республикада комитеди РФКП-ниң Тыва Республика комитетиниң база ооң бюро кежигүнү Алдын-оол Кангаевич Канзайга ооң өөнүң ишти
Оюу Иргитовна
КАНЗАЙНЫҢ
мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалывысты илередип, ооң ажыг-шүжүн үлежип тур бис.
РФКП-ниң Тыва Республикада комитеди.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.
e-mail: shyn@tuva.ru

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистер — 2-17-09, 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хөмчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8517. Чагыг 95.

АГАР САНЬЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирье регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетингизин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыттылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.